

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

WIZARA YA ELIMU, SAYANSI NA TEKNOLOJIA

**MWONGOZO WA KITAIFA WA KUTAMBUA NA
KUENDELEZA UGUNDUZI, UBUNIFU NA
MAARIFA ASILIA**

NOVEMBA 2018

YALIYOMO

DIBAJI.....	V
SHUKRANI.....	VII
ORODHA YA VIFUPISHO.....	VIII
SEHEMU YA KWANZA	1
1.0 MAELEKEZO YA JUMLA.....	1
1.1 UFAFANUZI WA MANENO YA MSINGI	1
1.2 MIPAKA YA MWONGOZO	3
SEHEMU YA PILI.....	4
2.0 USULI.....	4
2.1 UTANGULIZI.....	4
2.2 MALENGO	6
2.2.1 <i>Lengo Kuu</i>	6
2.2.2 <i>Malengo Mahsusi</i>	7
2.3 UMUHIMU WA MWONGOZO.....	8
SEHEMU YA TATU.....	10
3.0 MWONGOZO WA KITAIFA WA KUTAMBUA NA KUENDELEZA UGUNDUZI, UBUNIFU NA MAARIFA ASILIA NCHINI	10
3.1 KAZI ZA MWONGOZO	10
3.2 TARATIBU ZA KUBAINI NA KUSHUGHULIKIA UGUNDUZI, UBUNIFU NA MAARIFA ASILIA.....	11
3.2.1 <i>Ubainishaji wa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia</i>	11
3.2.2 <i>Utunzaji wa Nyaraka</i>	12
3.2.3 <i>Usambazaji wa Taarifa juu ya Mwongozo</i>	13
3.2.4 <i>Mifumo ya Usimamizi wa Ugunduzi , Ubunifu na Maarifa Asilia</i>	14
3.2.5 <i>Msaada wa Kitaalamu</i>	14
3.2.6 <i>Ulinzi na Usajili wa Hakimiliki Dhihini</i>	15
3.2.7 <i>Uendelezaji wa Sampuli Kifani</i>	16

3.3 UBIASHARISHAJI WA UGUNDUZI, UBUNIFU NA MAARIFA ASILIA	18
3.4 USAMBAZAJI WA TAARIFA KATIKA JAMII.....	21
3.5 NYENZO KWA AJILI YA KUTATHMINI UGUNDUZI, UBUNIFU NA MAARIFA ASILIA	21
3.5.1 Fomu ya Utambulisho wa Mgunduzi, Mbunifu na Mmiliki wa Maarifa Asilia (WTF 1).....	22
3.5.2 Fomu ya Idhini ya Makubaliano ya Awali (WTF 2).....	22
3.5.3 Maelezo ya Awali ya Ufafanuzi wa Idhini (WTF 3)	22
3.5.4 Fomu ya Kutunza Taarifa za Siri (WTF 4).....	22
3.5.5 Fomu ya Uchunguzi wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa Asilia (WTF 5)	23
3.5.6 Fomu ya Uchunguzi na Tathmini inayofanywa na Mtaalamu kuhusu Ugunduzi, Ubunifu au Maarifa Asilia (WTF 6)	23
SEHEMU YA NNE	24
4.0 MAJUKUMU YA TAASISI HUSIKA	24
4.1 WIZARA YA ELIMU, SAYANSI NA TEKNOLOJIA.....	24
4.2 TUME YA TAIFA YA SAYANSI NA TEKNOLOJIA	25
4.3 WIZARA YA VIWANDA, BIASHARA NA UWEKEZAJI.....	26
4.4 WAKALA WA USAJILI WA BIASHARA NA LESENI.....	26
4.5 MAMLAKA YA USAJILI WA BIASHARA NA MALI-ZANZIBAR	27
4.6 SHIRIKA LA KUHUDUMIA VIWANDA VIDOGO.....	27
4.7 SHIRIKA LA HAKIMILIKI TANZANIA BARA NA SHIRIKA LA HAKIMILIKI ZANZIBAR	28
4.8 TAASISI ZA UTAFITI NA MAENDELEO	29
4.9 TAASISI ZA ELIMU YA JUU.....	29
4.10 VITUO VYA KUTOA ELIMU YA UFUNDI	30
4.11 OFISI YA MSAJILI WA HAKI ZA WAZALISHAJI WA MBEGU MPYA ZA MAZAO - WIZARA YA KILIMO.....	30
4.12 MAMLAKA ZA SERIKALI ZA MITAA	31
4.13 USHIRIKA WA WAGUNDUZI, WABUNIFU NA WAMILIKI WA MAARIFA ASILIA	31
SEHEMU YA TANO	33
5.0 UWEZESHAJI WA KIFEDHA	33
SEHEMU YA SITA.....	35

6.0 KUJENGA UWEZO	35
6.1 MAFUNZO	35
6.2 WARSHA	36
6.3 KUJENGA UWEZO KITAIFA	36
SEHEMU YA SABA	38
7.0 KUUNGANISHA MAJUKUMU YA WADAU NA TAASISI ZINAZOHUSIKA NA UBUNIFU, UGUNDUZI NA MAARIFA ASILIA	38
7.1 WIZARA MBALIMBALI	38
7.2 ASASI ZISIZO ZA KISERIKALI ZA NDANI NA SEKTA BINAFSI	39
7.3 MASHIRIKA YA KIMATAIFA.....	40
7.4 MASHIRIKA/WAKALA WA SERIKALI	40
7.5 TAASISI ZA UTAFITI NA MAENDELEO	41
7.6 TAASISI ZA ELIMU YA JUU.....	41
7.7 TAASISI ZA FEDHA.....	42
7.8 UANZISHAJI WA UHUSIANO.....	42
SEHEMU YA NANE.....	43
8.0 MOTISHA KWA WAGUNDUZI, WABUNIFU NA WAMILIKI WA MAARIFA ASILIA.....	43
SEHEMU YA TISA.....	44
9.0 TUZO ZA SAYANSI TEKNOLOJIA NA UBUNIFU KUPITIA MASHINDANO YA VIPINDI MAALUM.....	44
9.1 USULI.....	44
9.2 UPANGAJI WA MAKUNDI YA TUZO	44
9.3 UTARATIBU WA KUTUMA MAOMBI	46
SEHEMU YA KUMI.....	50
10.0 MASUALA MENGINE	50
10.1 SERA ZA KITAIFA.....	50
10.2 MPANGO MKAKATI WA SAYANSI NA TEKNOLOJIA	50
10.3 SHERIA NYINGINE HUSIKA	50
10.4 MASUALA YA KISHERIA.....	51
10.5 MASUALA YA KUSIMAMIA VIWANGO.....	51
SEHEMU YA KUMI NA MOJA.....	52

11.0 MPANGILIO: VITENDEA KAZI.....	52
MGUNDUZI/MBUNIFU NA MJUZI WA MAARIFA ASILIA	52
11.1 FOMU YA UTAMBULISHO (WTF 1).....	52
11.2 FOMU YA MARIDHIANO YA AWALI (WTF 2).....	55
11.3 MAELEZO YA RIDHAA YA AWALI (WTF3).....	59
11.4 FOMU YA UTOAJI WA TAARIFA ZA SIRI (WTF 4)	68
11.5 TATHMINI NA UPIMAJI WA UGUNDUZI/UBUNIFU/ MAARIFA ASILIA (WTF 5).....	73
11.6 TATHMINI NA UPIMAJI WA KITAALAM WA UGUNDUZI/UBUNIFU/MAARIFA ASILIA	76
(WTF 6)	76
11.7 FOMU YA MAOMBI YA TUZO (WTF 7).....	82
11.8 MWONGOZO WA TATHMINI YA MAOMBI YA TUZO (WTF 8)	86

DIBAJI

Ubunifu na ugunduzi umekuwa ni suala muhimu katika uchumi wa leo kwa ajili ya maendeleo endelevu. Nchi kama China, Korea Kusini, Marekani na Japan zimepata mafanikio makubwa katika maendeleo endelevu ya kijamii na kiuchumi hasa kutokana na uwekezaji mkubwa katika eneo hili. Ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia hayatokei kwa bahati mbaya; bali huzalishwa na kuwa endelevu kupitia jitihada za uratibu wa kitaifa.

Ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia pia havipatikani kwa kutumia sheria, na wala kuletwa kwa amri, bali hutoka kwa watu binafsi au jamii za kibunifu au maingiliano ya kijamii. Aidha, Ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia haufanywi katika taasisi za elimu ya juu tu; bali hupatikana pia katika maisha ya kawaida ya watu binafsi na jamii kwa ujumla. Hivyo basi, Serikali ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania, imeamua kuweka mazingira yatakayosaidia na kuwezesha utambuzi na uendelezaji wa ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia. Ili Tanzania iweze kunufaika na matokeo ya ubunifu, uvumbuzi na maarifa asilia kuna umuhimu wa kuwahamasisha wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia.

Katika jamii ya kibunifu, watu binafsi, makundi, mashirika, na serikali wanapaswa kutambua kwamba wao ni washirika na wadau muhimu katika kuhakiksha kwamba ubunifu, uvumbuzi na maarifa asilia vinapata uratibu unaostahili. Serikali kupitia Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia, imeandaa Mwongozo wa Kutambua na Kuendeleza

Ugunduzi, Ubunifu na Maarifa Asilia (2018). Mwongozo huu umeainisha namna bora ya kushughulikia masuala yanayohusu ugunduzi, ubunifu na umiliki wa maarifa asilia.

Ni matumaini yangu kuwa Mwongozo huu utatumika katika kuweka mifumo sahihi na yenye tija. Serikali kwa upande wake itaendelea kuunga mkono jitihada zinazoelekezwa katika ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kwa manufaa ya Taifa. Ninatoa wito kwa wadau wote kutumia mwongozo huu kama msahafu wakati wote wanapotekeleza shughuli zinazohusiana na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

Hatimaye, ninaamini kwamba mwongozo huu utakuwa na manufaa kwa taifa kwa kuwa maandalizi yake yamehusisha wadau mbalimbali, zikiwemo taasisi na mamlaka zinazoshughulikia masuala ya ubunifu nchini.

Prof. Joyce Lazaro Ndalichako (Mb)

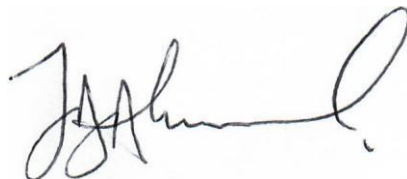
WAZIRI WA ELIMU, SAYANSI NA TEKNOLOJIA

SHUKRANI

Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia (WyEST) inashukuru na kuthamini utaalamu muhimu na msaada uliopatikana katika kuandaa mwongozo huu toka kwa Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni (BRELA), Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia (COSTECH), Shirika la Maendeleo ya Viwanda Vidogo (SIDO), Chama cha Hakimiliki Tanzania (COSOTA), Chuo Kikuu cha Kilimo Sokoine (SUA), Chama cha Wagunduzi Tanzania (TAI) na Chuo Kikuu cha Dar es Salaam (UDSM) ambao walifanya kazi na Wizara wakati wa maandalizi ya mwongozo huu kuanzia mapitio ya awali ya rasimu hadi kukamilika kwake.

Shukrani za kipekee pia ziende kwa wafanyakazi wa Wizara hususan Idara ya Sayansi, Teknolojia na Ubunifu pamoja na wafanyakazi wa Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia ambao walitoa ushauri wa kitaalamu katika kuandaa mwongozo huu toka hatua ya rasimu ya awali, ambayo ilitumika kama kiunzi cha kufanyia kazi na kuendelea kuboreshwa.

Mwisho, ninapenda kuwashukuru watu wote walioshiriki katika warsha za wadau kwa michango yao ya kuboresha mwongozo huu na pia wale walioshiriki katika kutafsiri, kuhakiki, kuhariri na kutoa mapendekezo yaliyolenga kufanikisha mwongozo huu.

Dkt. Leonard D. Akwilapo

KATIBU MKUU

WIZARA YA ELIMU, SAYANSI NA TEKNOLOJIA

ORODHA YA VIFUPISHO

ARIPO	Shirika la HakiMiliki Dhihini Kanda ya Afrika (Nchi Zinazozungumza Kiingereza)
ARU	Chuo Kikuu cha Ardhi
ATC	Chuo cha Ufundi Arusha
AZAKI	Asasi za Kijamii
AZISE	Asasi Zisizo za Kiserikali
BoT	Benki Kuu ya Tanzania
BPRA	Wakala wa Uendelezaji na Usajili wa Biashara
BRELA	Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni
CAMARTEC	Kituo cha Zana za Kilimo na Teknolojia Vijijini
CDTT	Kituo cha Uendelezaji na Uhawilishaji wa Teknolojia
COSOTA	Chama cha Hakimiliki Tanzania
COSOZA	Chama cha Hakimiliki Zanzibar
COSTECH	Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia
CTI	Shilikisho la Wenye Viwanda Tanzania
DIT	Taasisi ya Teknolojia Dar es Salaam
HDIF	Mfuko wa Uendelezaji wa Ubunifu wa Kibinadamu
IFIA	Shirikisho la Kimataifa la Vyama vya Wabunifu
IFM	Chuo cha Usimamizi wa Fedha
IPR	HakiMiliki Dhihini
ITM	Taasisi ya Tiba Asilia
LAT	Chama cha Wafanyabiashara ya Ngozi Tanzania
LGAs	Mamlaka ya Serikali za Mitaa
MDGs	Malengo ya Maendeleo ya Milenia

MTUSATE	Mfuko wa Taifa wa Uendelezaji wa Sayansi na Teknolojia
MUHAS	Chuo Kikuu cha Afya na Sayansi Shirikishi Muhimbili
MUST	Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia Mbeya
NARST	Mfumo wa Taifa wa Utafiti wa Kilimo Tanzania
NEMC	Baraza la Taifa la Usimamizi wa Mazingira
NHBRA	Wakala wa Taifa wa Utafiti wa Nyumba na Ujenzi
NIMR	Taasisi ya Taifa ya Utafiti wa Tiba
NM-AIST	Taasisi ya Sayansi na Teknolojia ya Nelson Mandela - Arusha
OAPI	Shirika la Miliki Dhihini Kanda ya Afrika (Nchi Zinazozungumza Kifaransa)
PBR	Haki za Watafiti wa Mbegu za Mimea
SACCOS	Vyama vya Akiba na Mikopo
SIDA	Shirika la Kimataifa la Maendeleo la Swideni
SIDO	Shirika la Maendeleo ya Viwanda Vidogo
SME	Biashara Ndogondogo na za Kati
STU	Sayansi, Teknolojia na Ubunifu
SUA	Chuo Kikuu cha Sokoine cha Kilimo
TaCRI	Taasisi ya Utafiti wa Kahawa Tanzania
TAEC	Tume ya Nguvu za Atomiki Tanzania
TAI	Chama cha Wavumbuzi/Wagunduzi Tanzania
TAREA	Chama cha Nishati Jadidifu Tanzania
TARI	Taasisi ya Utafiti wa Kilimo Tanzania
TASTA	Tuzo ya Taifa ya Sayansi, Teknolojia na Ubunifu

TATC	Kituo cha Kuendeleza Teknolojia ya Mashine Tanzania
TaTEDO	Taasisi ya Uendelezaji wa Nishati Asilia Tanzania
TBS	Shirika la Viwango Tanzania
TCCIA	Chama cha Wafanyabiashara Wenye Viwanda na Kilimo
TCRA	Mamlaka ya Mawasiliano Tanzania
TCU	Tume ya Vyuo Vikuu Tanzania
TDTC	Kituo cha Uendelezaji na Uhawilishaji Teknolojia- Chuo Kikuu cha Dar es Salaam
TEMDO	Shirika la Uhandisi na Usanifu wa Mitambo
TFDA	Mamlaka ya Chakula na Dawa Tanzania
TFNC	Kituo cha Chakula na Lishe Tanzania
TIB	Benki ya Rasilimali Tanzania
TIC	Kituo cha Uwekezaji Tanzania
TIPASIC	Kituo cha Kutoa Huduma za Ushauri na Taarifa za Miliki Dhihini Tanzania
TIRDO	Shirika la Utafiti na Maendeleo ya Viwanda Tanzania
TISCs	Vituo vya Msaada wa Taarifa za Kiteknolojia na Ubunifu
TOSCI	Taasisi ya Ithibati ya Mbegu Tanzania
TPRI	Taasisi ya Utafiti wa Viuatilifu Tanzania
TPSF	Mfuko wa Sekta Binafsi Tanzania
TTO	Ofisi ya Uhawilishaji Teknolojia
UCDTT	Kituo cha Ujasiriamali cha Chuo Kikuu cha Dar es Salaam

UDOM	Chuo Kikuu cha Dodoma
UDSM	Chuo Kikuu cha Dar es Salaam
UNCTAD	Shirika la Kimataifa la Biashara na Maendeleo
UNESCO	Shirika la Kimataifa la Elimu, Sayansi na Utamaduni
UNIDO	Shirika la Kimataifa la Maendeleo ya Viwanda
VETA	Mamlaka ya Mafunzo ya Ufundi Stadi
VIBINDO	Jumuia ya Vikundi vya Wenye Viwanda na Biashara Ndogondogo
WIPO	Shirika la HakiMiliki Dhihini Duniani;
WTF	Fomu ya Kukusanyia Taarifa
WyEST	Wizara ya Elimu, Sayasi na Teknolojia

SEHEMU YA KWANZA

1.0 MAELEKEZO YA JUMLA

1.1 Ufafanuzi wa Maneno ya Msingi

Kwa madhumuni ya mwongozo huu, maneno yafuatayo yanayohusiana na ugunduzi na ubunifu yatakuwa na maana zifuatazo:

Ubunifu

Ubunifu ni mchakato wa kutafsiri wazo au ugunduzi kuwa bidhaa au huduma ambayo inajenga thamani ambayo wateja wanaweza kuwa tayari kugharimia. Inaweza kuwa katika mfumo wa bidhaa au huduma mpya au iliyoboreshwa, au kuwa katika mpangilio mpya au ulioboreshwa.

Ubunifu Asilia

Huu ni ubunifu kutoka kwa mbunifu ambaye hajakata usaidizi, asiye na mafunzo stahiki juu ya huo ubunifu kutoka sekta isiyo rasmi na ambaye amepata/ametoa suluhisho la tatizo la kiufundi, kimazingira, kiuchumi na kijamii.

Maarifa Asilia

Maarifa asilia humaanisha maudhui au maarifa yanayotokana na shughuli za kiakili katika mazingira asilia ikiwa ni pamoja na ujuzi, ubunifu, mazoea na mafunzo ambayo hujenga mifumo ya maarifa asilia na ujuzi unaohusu mtindo wa maisha ya asili na ya jamii asilia, au shughuli zilizomo katika mifumo ya ujuzi iliyorithishwa kati ya vizazi

na vizazi. Maarifa hayo hayaishii katika uwanja mmoja wa kitaalamu bali yanaweza kujumuisha nyanja mbalimbali kama vile kilimo, mazingira, tiba, na maarifa yanayohusiana na ujuzi unaohusishwa na rasilimali asilia.

Ugunduzi

Ugunduzi unaweza kuwa matokeo au mchakato ambao hutoa njia mpya ya kufanya jambo au kutoa suluhisho jipya kwa tatizo la kiufundi.

Hakimiliki Dhihini

Mali iliyoko katika mfumo usioshikika kama vile kazi za ubunifu, ugunduzi, ishara na habari. Miliki Dhihini ni tofauti na mali inayoshikika ambayo inatokana na ubunifu huo. Miliki Dhihini inatofautiana na vitu vinavyoshikika ambavyo inaambatana navyo.

Hataza

Hataza ni haki ya kipekee iliyotolewa kwa ugunduzi katika eneo fulani kwa muda fulani, kwa ujumla miaka 20, baada ya kipindi hiki ugunduzi unapoteza umiliki wake na unaweza kutumiwa na mtu yeyote katika jamii. Ili ugunduzi uweze kupata hataza ni lazima: uweze kutumika katika uzalishaji kiwandani ¹ kwa wingi; uwe mpya (haujawahi kuelezewa popote duniani) na uwe na "hatua ya kutosha" ya ubunifu.

---

¹ Dhana ya Kiwandani inawezesha kuhusisha uzalishaji katika mashamba

Hakimiliki

Hakimiliki ni neno la kisheria linalohusisha haki inayotolewa kwa wabunifu katika kazi zao za uandishi na sanaa (ikiwa ni pamoja na programu za kompyuta). Kwa upande haki shirikishi zinatolewa kwa wasanii, wazalishaji wa rekodi za sauti na mashirika ya utangazaji kwa programu zao za redio na televisheni. Hakimiliki hudumu katika kipindi cha maisha ya mmiliki na miaka 50 baada ya kifo chake.

1.2 Mipaka ya Mwongozo

Mwongozo huu unahusu ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia yaliyobuniwa na watu katika mazingira asilia. Unaweza pia kuhusisha wabunifu watokao katika taasisi mbalimbali nchini Tanzania. Aidha, isichukuliwe kuwa mwongozo huu unabadilisha Sera yoyote au Sheria zilizopo. Unapaswa kuonekana kuwa unachangia katika kuimarisha Sera na Sheria za Taifa. Pale ambapo kuna pengo, mwongozo huu unaweza kuwa kijalizo muhimu katika kuchunguza, kurekebisha na kuboresha Sera na Sheria hizo.

Mwongozo huu unaweza kutumika katika kuendeleza, kuhariri au kurekebisha hatua za kisheria, za utawala au za Sera zinazohusiana na maendeleo, ukuzaji na uuzaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia nchini Tanzania. Mwongozo huu utahaririwa na kuboreshwa kutokana na uzoefu zaidi unavyopatikana katika usimamizi wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

SEHEMU YA PILI

2.0 USULI

Sehemu hii inaelezea kuhusu ubunifu, malengo na umuhimu wa Mwongozo.

2.1 Utangulizi

Teknolojia ya leo imekuwa rasilimali muhimu kwa maendeleo na chanzo cha ushindani wa sekta zote za uzalishaji na huduma. Kuna njia mbili za kupata teknolojia inayohitajika: kupitia ugunduzi ama uhawilishaji wa teknolojia. Ubunifu unaweza kuwa kitu kipya au maboresho ya teknolojia iliyoopo na unaweza kupatikana kwa:

- Uanzishaji wa kitu au huduma mpya au kuboresha kilichopo na/au
- Uanzishaji au uboreshaji wa taratibu za uendeshaji na/au
- Uanzishaji au uboreshaji wa muundo na mfumo wa utawala

Ubunifu aghalabu una lengo la kuboresha masoko, ushindani na kuongeza ubora, wakati huo huo ukipunguza gharama za maisha. Upatikanaji wa ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia unahitaji mwongozo ili kuwa na manufaa kwa taifa.

Mwongozo wa uendelezaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa ya asilia ni muhimu kwa uendeshaji na ni msaada kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa ya asilia. Mwongozo huu utatumiwa kama dira ya utekelezaji wa ufanisi, ufuatiliaji na tathmini ya masuala yanayohusiana

na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia. Lengo ni kuhamasisha, kuhimiza, kuwasaidia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia, wajasiriamali, na vikundi vya ubunifu katika maendeleo na ubiasharishaji wa ugunduzi mpya. Vilevile, mwongozo huu unaweza kusaidia katika matumizi na ubiasharishaji wa ugunduzi na teknolojia zinazotoka katika taasisi za utafiti na maendeleo, vyuo vikuu, wavumbuzi binafsi, wabunifu, wamiliki wa maarifa asilia pamoja na viwanda vidogo vidogo.

Maendeleo ya Sayansi na Teknolojia yanategemea namna ubunifu unavyoanzishwa na kutumiwa. Serikali ilikwishaandaa Sera ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia (URT, MSTHE 1996²). Sera hiyo ilikusudia kuweka utaratibu wa kutambua, kukuza na kuendeleza vipaji maalum na uwezo katika sayansi na teknolojia kwa Watanzania hususan vijana ili wanufaike na utajiri mkubwa wa vipaji vyao kwa maendeleo ya kitaifa. Sera hii kwa sasa inapitiwa upya ili kupata Sera ya Taifa ya Sayansi, Teknolojia na Ubunifu (STU).

Katika Dira ya Taifa ya 2025 Serikali inasisitiza uhamasishaji na ukuzaji wa utamaduni wa matumizi ya sayansi na ugunduzi wa kiteknolojia katika jamii. Kuna umuhimu wa kubuni mwongozo na mipango ya kubaini, kuthibitisha, kutambua, kukuza na kuendeleza ugunduzi wa ndani, ubunifu na maarifa asilia nchini ili kuhamasisha ubunifu na ugunduzi katika jamii ya Watanzania.

---

² The National Science and Technology Policy (1996),
Ministry of Science, Technology and Higher Education, United Republic of Tanzania

Mwongozo huu umeandaliwa kwa kuzingatia uchambuzi wa hali ya shughuli za kiteknolojia nchini Tanzania, majukumu ya serikali husika na mashirika yasiyo ya kiserikali na haja ya kuendeleza na kutumia vizuri ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia ya Watanzania.

Mwongozo huu unalenga kuisaidia Serikali jinsi ya kuwasaidia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia. Pia mwongozo huu unaeleza hatua na taratibu ambazo zinapaswa kufuatwa katika uendelezaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia. Mahali pa kuanzia patakuwa Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia (COSTECH) kupitia Kituo cha Uendelezaji na Uhawilishaji wa Teknolojia (CDTT), Wizara pamoja na taasisi na ofisi za serikali za mitaa husika. Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia itahamasisha matumizi ya mwongozo huu.

Msingi wa Mwongozo huu ni kuongoza Serikali juu ya njia bora za kuwatambua na kuwaendeleza wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia nchini ili ugunduzi, ubunifu na maarifa yao asilia yaweze kuchangia maendeleo ya kijamii na kiuchumi nchini Tanzania.

2.2 Malengo

2.2.1 Lengo Kuu

Kutoa utaratibu na mwongozo juu ya namna Serikali itakavyowatambua na kuwaendeleza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kutoka kwa wanataaluma, mashirika ya umma na ya kibinafsi na watu binafsi katika ngazi zote nchini Tanzania, ikiwa ni pamoja na ubunifu asilia na usio asilia na maarifa asilia.

2.2.2 Malengo Mahsusi

Mwongozo huu unalenga:

- i. Kutoa taratibu za kufuatwa na Serikali kuhusu jinsi wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia wanavyoweza kupata msaada wa kitaalam kwa ajili ya kuendeleza, kukuza, kulinda (Masuala ya Miliki dhahini/bunifu) na kubiasharisha mawazo na bidhaa zao.
- ii. Kuelekeza majukumu muhimu kwa kila mdau katika kushiriki kwenye mchakato wa kulinda, kukuza na kubiasharisha ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.
- iii. Kuanzisha kanzidata ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.
- iv. Kuweka uhusiano baina ya wahusika katika kukuza na kubiasharisha ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

Mwongozo huu:-

- a. Utatoa utaratibu kwa wagunduzi, wavumbuzi na wamiliki wa maarifa asilia juu ya mahali pa kuanzia na namna ya kujiendeleza ili waweze kunufaika na huduma zinazotolewa na taasisi mbalimbali kwa gharama nafuu.
- b. Utawasaidia wagunduzi, wavumbuzi na wamiliki wa maarifa asilia kwa kuweka kipengele cha “sayansi” katika ubunifu wao kwa kuwaunganisha na taasisi husika za teknolojia na kulinda ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia kupitia Haki Miliki Dhahini.
- c. Utahimiza programu nyingine katika kuendeleza wagunduzi, wavumbuzi na wamiliki wa maarifa asilia.

- d. Utawahimiza wagunduzi, wavumbuzi na wamiliki wa maarifa asilia kulinda na kutangaza kazi zao.
- e. Utawezesha asasi mbalimbali zinazojihusisha na ugunduzi, uvumbuzi na maarifa asilia kuchangia katika kukuza suala hili bila ya uradidi.
- f. Utahimiza usimamizi na tathmini ya wagunduzi, wavumbuzi na wamiliki wa maarifa asilia na taasisi husika.

2.3 Umuhimu wa Mwongozo

Ugunduzi na ubunifu hufanyika sio tu katika maabara rasmi na taasisi za elimu, lakini pia kutoka kwa wagunduzi binafsi na wagunduzi katika ngazi zote ikiwa ni pamoja na katika maisha ya kawaida ya wanadamu. Hii pia inatumika katika maarifa asilia. Kwa sasa, hakuna mfumo wa kitaasisi wa kuiongoza Serikali juu ya namna bora ya kutambua na kusaidia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia katika kuendeleza na kukuza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia. Hii ni muhimu sana hasa ukizingatia kuwa takriban asilimia 75 ya Watanzania wanaishi katika maeneo ya vijijini ambapo idadi kubwa ya ubunifu inaweza kupatikana. Ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia hayo yako kwenye maeneo mbalimbali na hivyo Mwongozo huu ni sehemu ya juhudi za kimkakati zilizochukuliwa ili kukuza na kuzisambaza kwenda kwenye sehemu nyingine za nchi kwa maendeleo ya kijamii na kiuchumi.

Kwa kuzingatia kuwa bunifu hizi kwa kiasi kikubwa ni rahisi tena hupatikana kwa gharama nafuu, endapo zitaendelezwa na kutumiwa zinaweza kunufaisha idadi kubwa ya viwanda vidogo vidogo pamoja na kaya mbalimbali. Aidha, zinaweza kuchangia katika kupunguza adha, kuongeza ajira na kipato na hivyo kuweza kuchangia katika kutokomeza umasikini. Endapo bunifu hizi zitaendelezwa zinaweza kuchangia maendeleo ya taifa kijamii na kiuchumi.

SEHEMU YA TATU

3.0 MWONGOZO WA KITAIFA WA KUTAMBUA NA KUENDELEZA UGUNDUZI, UBUNIFU NA MAARIFA ASILIA NCHINI

3.1 Kazi za Mwongozo

Aina na kiwango cha ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia, na namna bora ya kufikia na kusimamia taratibu hizi, ni suala linalokua kwa haraka. Ni suala linalozidi kupewa kipaumbele na kuvutia utashi wa watunga sera, wanasiasa, watumishi wa umma, sekta binafsi na wale walio katika asasi za kijamii katika masuala yanayohusu ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia. Taratibu zinazoongoza ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia zikiambatana na msimamo thabiti wa kuwa mstari wa mbele katika ubunifu wa jinsi Serikali inavyoweza kutoa huduma bora kwa jamii ya kitanzania ni miongoni mwa kazi muhimu za Mwongozo huu.

Licha ya changamoto kubwa zilizopo, kuna kusudio na nia ya dhati kufanya ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia yaweze kuchangia kwa kiwango kikubwa katika maendeleo ya kijamii na kiuchumi ya nchi. Ili kufikia lengo hili, mwongozo huu:

- i. Utaweka taratibu bora zaidi, zenye mwelekeo thabiti wa kubaini na kushughulikia ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- ii. Utaelekeza kuhusu masuala yanayohusiana na kufanya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kuwa ya kibiashara;

- iii. Utatoa maelekezo kuhusiana na kuongeza thamani, utafiti na maendeleo, ulinzi wa umiliki wa haki dhahiri pamoja na taratibu za uendelezaji wa biashara kwa ajili ya ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia;
- iv. Utadumisha utamaduni wa uaminifu, kutopendelea na kutenda haki, katika tathmini na kudumisha uaminifu kwa umma katika kukuza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- v. Utaweka mfumo rahisi wa kitaasisi ambao utashughulikia matukio halisi na vipaumbele vya serikali;
- vi. Utahakikisha kuwepo kwa ufanisi na mafanikio katika shughuli zake zote.

3.2 Taratibu za Kubaini na Kushughulikia Ugunduzi, Ubunifu na Maarifa Asilia

3.2.1 Ubainishaji wa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia

Njia za kuwabaini wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia zitajumuisha:

- a. Kutumia Mamlaka za Serikali za Mitaa, yaani, Manispaa, Halmashauri za Wilaya na Halmashauri za Vijiji.
- b. Kubadilishana taarifa miongoni mwa wadau: Wizara, Taasisi za Utafiti na Maendeleo, Taasisi za Elimu ya Juu, COSTECH, COSOTA, COSOZA, BRELA, BPRA, SIDO, VETA, TAI, AZISE, AZAKI, n.k.

- c. Kuwatafuta na kuwatembelea wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia katika maeneo yao ya kazi kwa lengo la kuhakiki na kutathmini kazi zao.
- d. Kuandaa Programu za utoaji wa taarifa (kupitia vyombo vya habari, semina, warsha na maonesho).
- e. Kupitia Maonesho mbalimbali
- f. Mvumbuzi, mbunifu au mmiliki wa maarifa asilia kujitangaza na kujitambulisha mwenyewe.
- g. Mashindano ya watoto wenye mawazo ya kibunifu, wabunifu asilia na wasio asilia.

3.2.2 Utunzaji wa Nyaraka

Utunzaji wa nyaraka za ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia utakuwa kama ifuatavyo:

- a. Wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia waliobainishwa wataandikishwa awali katika vituo vya utambuzi kwa kujaza taarifa zao za utambulisho katika Fomu (WTF - 1) kama inavyoonekana katika sehemu ya maelekezo ya mwongozo huu.
- b. Kabla ya kujaza waraka wowote, mgunduzi, mbunifu au mmiliki wa maarifa asilia anapaswa kujaza Fomu ya makubaliano ya awali (WTF 2) baada ya kusoma maelekezo ya ufafanuzi juu ya makubaliano ya awali - (WTF 3).
- c. Nyaraka zote za awali zitawasilishwa kwenye Kituo cha Uendelezaji na Uhawilishaji wa Teknolojia - COSTECH kwa ajili

ya hatua stahiki ikiwa ni pamoja na kufanya tathmini ili kuona kama kuna ugunduzi, kuthibitisha upya na upekee au faida za ziada za ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia.

- d. Mara baada ya kukubaliwa, mvumbuzi, mbunifu au mmiliki wa maarifa asilia ataandikisha ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yake COSTECH kwa kujaza Fomu ya Utunzaji wa Siri WTF 4 – rejea katika Fomu za Dodoso za mwongozo huu.
- e. Iwapo kazi yake haitakubalika kutokana na kukosa vigezo, kwa kuwa imeonekana kuwa maarifa asilia yapo katika jamii, basi yatahifadhiwa kwenye kanzidata kama maarifa ya umma.
- f. Ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yaliyokubaliwa yatashughulikiwa zaidi kupitia katika vitengo vya Uongezaji wa Thamani, Utafiti na Maendeleo, Maendeleo ya Biashara na Usambazaji na Ushirikiano katika Jamii na atamizi rasmi.

3.2.3 Usambazaji wa Taarifa juu ya Mwongozo

Mwongozo huu utakuwa unapatikana katika ngazi zote za utawala wa Serikali kuanzia Serikali Kuu hadi Serikali za Mitaa na kusambazwa kwa umma. COSTECH kwa kushirikiana na WyEST itatayarisha vipeperushi kwa lugha za Kiingereza na Kiswahili ili kueneza mwongozo huu kwa wadau. Vyombo vya habari, maonesho, warsha na semina zitatumika kueneza na kusambaza habari juu ya Mwongozo huu na kuwajulisha wagunduzi, wabunifu pamoja na wamiliki wa maarifa asilia juu ya taratibu za kufuata ili kulinda kazi zao (Hakimiliki Dhihini),

kuongeza thamani na utafiti na maendeleo, kubiasharisha, maendeleo ya biashara na kukuza na kuendeleza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

3.2.4 Mifumo ya Usimamizi wa Ugunduzi , Ubunifu na Maarifa Asilia

Kanzidata ya Mifumo ya usimamizi wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia itaanzishwa na COSTECH, ambayo itawajibika na:

- a. Usajili wa taarifa za ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yaliyothibitishwa;
- b. Kuweka taarifa mpya kwenye kanzidata juu ya maendeleo, ubiasharishaji, maendeleo ya biashara na ukuzaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yaliyothibitishwa;
- c. Usambazaji wa taarifa za kanzidata utafanyika kwenye tovuti ya COSTECH na kuunganishwa kwenye tovuti za taasisi nyingine.
- d. Ukuzaji na usambazaji wa taarifa za kanzidata ili kuwapata watumiaji wa taarifa zilizomo ndani yake.

3.2.5 Msaada wa Kitaalamu

Serikali kupitia COSTECH itatoa misaada ya kitaalamu kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia katika kutathmini ugunduzi, ubunifu na maarifa yao asilia. Msaada wa kitaalamu utajumuisha:

- a. Tathmini ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kwa njia ya utafutaji na uthibitishaji wa taarifa za awali za kitaalamu;
- b. Ubainishaji wa taasisi zinazofaa kusaidia kuendeleza ugunduzi, ubunifu na maarifa yao asilia (kuongeza thamani, utafiti na

maendeleo, maendeleo ya biashara na usambazaji wa taarifa pamoja na usambazaji wake katika jamii);

- c. Kutoa taarifa za hataza kuhusu ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yanayofanana katika kutumia nyaraka na taarifa za hataza zilizopo;
- d. Kuwaunganisha wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kutafuta mtaji kwa wawekezaji wa kujitegemea na pia taasisi za fedha;
- e. Uingizaji wa ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia kwenye atamizi.
- f. Kuwezesha upatikanaji wa hataza na leseni za ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia yao.

3.2.6 Ulinzi na Usajili wa Hakimiliki Dhihini

Serikali pia itatoa msaada kwa ajili ya ulinzi wa hakimiliki dhihini za ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia katika maeneo yafuatayo:

- a. Kubainisha madai na hatua za kiugunduzi za ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia. Msaada unaweza kutafutwa kutoka COSTECH.
- b. Maandalizi ya nyaraka za maombi ya ulinzi wa hakimiliki dhihini na kujaza maombi ya ulinzi wa hataza katika Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni (BRELA) na BPRA, Maombi ya ulinzi wa hakimiliki dhihini ya aina mpya za mazao na mbegu (PBR) kwa Msajili wa Wazalishaji wa Mazao na Mbegu na ulinzi wa hakimiliki kupitia COSOTA na COSOZA kwa kutoa msaada wa karibu kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia. Ili kutayarisha maombi ya hataza unaweza kupata msaada toka COSTECH.

- c. Kusaidia na kutoa ushauri katika uandaaji wa mikataba elekezi (leseni, mauzo ya moja kwa moja) kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia; na chombo husika ikiwa inahitajika. Misaada inaweza kutafutwa kutoka taasisi zinazohusika.
- d. Ufafanuzi wa masharti na vigezo vilivyojumuishwa katika miongozo mbalimbali.

3.2.7 Uendelezaji wa Sampuli Kifani

Ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia utagawanywa katika makundi yafuatayo:

- (i) Sayansi ya Uhandisi/Vitu visivyo na uhai,
- (ii) Kazi za Kidhahania,
- (iii) Sayansi ya Maisha
- (iv) Mengineyo.

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia itaelekeza na kubainisha taasisi zitakazohusishwa na mvumbuzi, mbunifu na mmiliki wa maarifa asilia kulingana na kundi lake.

3.2.7.1 Kundi la Uhandisi

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia itabainisha na kuchagua taasisi husika itakayofanya maandalizi ya michoro ya kiuhandisi, utengenezaji na kufanya majaribio ya sampuli kifani. Mchoro halisi wa ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia utahifadhiwa na kuingizwa kwenye kumbukumbu ili kudumisha uasili wa ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia.

Wakati wowote iwezekanapo, suala la uchangiaji wa gharama kati ya mvumbuzi, mbunifu au mmiliki wa maarifa asilia; mdau wa maendeleo; na sekta binafsi litashughulikiwa. Tume itaanzisha Mtandao wa Wabunifu. Taarifa ya matokeo ya ubunifu na majaribio ya sampuli kifani yatapelekwa Tume kwa ajili ya maamuzi ya kufanya uendelezaji.

3.2.7.2 Kundi la Kazi za Kidhahania

Tume itapokea kazi za ubunifu kama programu za kompyuta, kazi halisi na za kisanii, n.k, na itazipeleka COSOTA kwa ajili ya usajili na ulinzi wa hakimiliki dhihini. Hatua zinazofuata za uendelezaji na ubiasharishaji zitazingatiwa.

3.2.7.3 Kundi la Sayansi ya Maisha

Hili litajumuisha:

- a. Tiba asilia
- b. Uzalishaji wa aina mpya za mimea na mifugo
- c. Bioteknolojia / Uhandisi Vinasaba
- d. Madawa

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia itapeleka ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yaliyo katika kundi hili kwenye taasisi husika kwa ajili ya kutathminiwa na kuthibitishwa. Taasisi hizo ni pamoja na; vituo vya Utafiti na Maendeleo, na taasisi za Elimu ya Juu. Aidha, Tume itaanzisha mtandao wa taasisi, wanasayansi, wahandisi na wanateknolojia kwa shughuli hizi.

3.2.7.4 Mengineyo

Hii itajumuisha kundi jingine lolote, ambalo haliangukii chini ya makundi tajwa hapo juu. Tume inapaswa kuyashughulikia ipasavyo.

Taratibu za kubaini na kushughulikia ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia zimewasilishwa kimchoro katika Kiambatisho 1.

3.3 Ubiasharishaji wa Ugunduzi, Ubunifu na Maarifa Asilia

Ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yanakuwa muhimu sana wakati yanapokuwa na uwezo wa kuuzika, kutumika kwa malengo mbalimbali au kubiasharishwa. Kwa mantiki hiyo, wagunduzi, wabunifu au wamiliki wa maarifa asilia wanapaswa kuandaa mkakati kuzileta bidhaa kwenye soko lengwa kwa kuwa ni njia mojawapo ya kuhawilisha wazo kuwa bidhaa au mchakato. Kwa hiyo, mafanikio ya ubiasharishaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia utahitaji umakini wa hali ya juu katika kuzingatia mambo mbalimbali ikiwa ni pamoja na kuzingatia maendeleo ya kitaalamu na kiufundi, masoko na kibiashara katika jamii.

Serikali kupitia COSTECH itasaidia katika kujenga uwezo wa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia katika mchakato wa kujenga mkakati wa kutafuta masoko kwa kufanya tathmini ya masoko kuanzia hatua za awali za kutafsiri wazo jipya hadi kwenye ugunduzi. Lengo ni kuwasaidia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia mbali na mambo mengine kuelewa jinsi bidhaa mpya inavyopokelewa na wateja na kiwango kinachowezekana.

Kwa hali hii, Serikali itawasaidia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia katika kuzingatia chaguzi mbalimbali za biashara na masoko ikiwa ni pamoja na zifuatazo:

- a. Kuwawezesha wabunifu, wagunduzi na wamiliki wa maarifa asilia kuanzisha kampuni zao wenyewe;
- b. Kuwasaidia katika mchakato wa uuzaji wa haki zao za hataza au haki nyingine za hakimiliki dhihini;
- c. Kuwasaidia katika mchakato wa kupata leseni za hakimiliki dhihini;
- d. Kuwasaidia katika kuingia katika mapatano ya ubia au ushirikiano;
- e. Kuwaunganisha na vituo vya kisayansi na atamizi za biashara (Kampuni tanzu);
- f. Makampuni yanayomilikiwa na taasisi za Utafiti na Maendeleo na taasisi za Elimu ya Juu; na
- g. Uwakala wa Kibiashara .

Hata hivyo, wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia walio wengi sio wajasiriamali wazuri na hawana vyanzo vya mtaji na wakati huo huo taasisi za Utafiti na Maendeleo haziwezi kushiriki kwa ufanisi katika shughuli za kibiashara. Katika hali hii, wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia pamoja na taasisi za Utafiti na Maendeleo zinapaswa kuongozwa katika kuanzisha biashara kutokana na ugunduzi, ubunifu, na maarifa yao asilia. Kwa hivyo, Tume na taasisi nyingine za uhawilishaji wa teknolojia zitawapa ushauri wagunduzi, wabunifu na

wamiliki wa maarifa asilia juu ya njia sahihi zaidi ya kubiasharisha ugunduzi, ubunifu na maarifa yao asilia. Inaweza kuwasaidia, wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia katika uanzishaji wa makampuni ya kibiashara na kuwaunganisha kupata mitaji kutoka katika taasisi za kifedha. Vilevile wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia watahimizwa kuzingatia juu ya uendelezaji wa ugunduzi ili wapate faida na fursa zaidi za kiushindani.

Serikali kwa kupitia COSTECH itaratibu uanzishwaji wa vituo vya kisayansi, atamizi, na/au makampuni ya umma na binafsi ili kusaidia mchakato wa kuleta bidhaa za ugunduzi katika masoko lengwa na kuanzisha Mfuko wa Uwekezaji wa Ubunifu ili kuharakisha kasi ya kubiasharisha ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

Wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia wanapaswa kusaidiwa kujenga mnyororo wa thamani ili kuwezesha mpito wao kuelekea kuwa kampuni zinazojitegemea. Lengo ni kufanya bidhaa hizi za ubunifu ziwepo na zipatikane katika jamii kupitia mfumo wa soko au vinginevyo. Wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia wanahitaji kuunganishwa na makampuni ya kibiashara, ambayo yatawasaidia katika ukuaji wao. Hii inawezekana kupitia utoaji wa vibali/leseni za kiteknolojia au kupitia kupata mitaji kutoka kwenye taasisi za kifedha ili kuanzisha makampuni yao binafsi.

3.4 Usambazaji wa Taarifa katika Jamii

Kuna baadhi ya kazi za ubunifu ambazo hazina uwezekano wa kubiasharishwa lakini zinaweza kuongeza ustawi wa jamii, kuboresha mtindo wa maisha ya watu na kuwezesha kutoa njia endelevu za maendeleo katika jamii. Hizi zinaweza kuwa vyanzo vilivyo wazi na visivyolipiwa ambapo mtu yeyote anaweza kuzitumia kulingana na mahitaji yake wakati wowote. Katika hali kama hiyo, wagunduzi wanaweza kutakiwa kutamka kuwa ubunifu wao uko wazi kwa matumizi katika jamii kwa ujumla ili jamii iweze kunufaika nao. Serikali itasambaza teknolojia hiyo kwa watu wengi ili iweze kuchangia maendeleo ya kijamii na kiuchumi.

3.5 Nyenzo kwa ajili ya Kutathmini Ugunduzi, Ubunifu na Maarifa Asilia

Kutakuwa na nyenzo za tathmini ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia. Hizi zitajumuisha fomu za utambulisho, fomu za idhini ya makubaliano ya awali na maelezo ya ufafanuzi, fomu ya kutunza siri, fomu ya uchunguzi na tathmini kwa ajili ya wataalamu. Fomu hizi zitatumika kwa ajili ya uchunguzi na tathmini ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

3.5.1 Fomu ya Utambulisho wa Mgunduzi, Mbunifu na Mmiliki wa Maarifa Asilia (WTF 1)

Wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia watahitajika kujaza fomu (WTF 1) katika hatua ya utambulisho kama ilivyoelekezwa katika sehemu ya nyenzo za kazi za mwongozo huu

3.5.2 Fomu ya Idhini ya Makubaliano ya Awali (WTF 2)

Fomu hii inapaswa kujazwa na wagunduzi, wabunifu au wamiliki wa maarifa asilia ili kuhakikisha kwamba anaelewa matokeo ambayo yanaweza kutokea katika kushughulikia ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia yake. Hii pia itaonyesha utayari wake wa kutoa idhini kuhusu kiwango cha usambazaji wa taarifa kuhusu ugunduzi wake.

3.5.3 Maelezo ya Awali ya Ufafanuzi wa Idhini (WTF 3)

Kabla mgunduzi, mbunifu au mmiliki wa maarifa asilia hajajaza Fomu ya Idhini ya Makubaliano ya Awali (WTF 2), anapaswa kusoma maelezo ya awali ya ufafanuzi ili aelewe kanuni na masharti yaliyoainishwa kwenye fomu hiyo.

3.5.4 Fomu ya Kutunza Taarifa za Siri (WTF 4)

Mgunduzi, mbunifu na mmiliki wa maarifa asilia atahitajika kutoa taarifa kuhusu ubunifu wake baada ya kuidhinishwa katika hatua ya kujaza Fomu WTF 4 ya utunzaji wa taarifa za siri baina yake na COSTECH kama ilivyoainishwa kwenye nyenzo za kazi katika mwongozo huu.

3.5.5 Fomu ya Uchunguzi wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa Asilia (WTF 5)

Fomu ya uchunguzi wa ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia Fomu-WTF 5 itajazwa ili kuweza kufanya maamuzi kuhusu ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia na kutoa ushauri kwa mvumbuzi, mbunifu au mmiliki wa maarifa asilia ipasavyo baada ya kutoa maelezo kuhusu ugunduzi, ubunifu au maarifa yake asilia. Fomu hii inapatikana katika sehemu ya nyenzo za kazi za mwongozo huu.

3.5.6 Fomu ya Uchunguzi na Tathmini inayofanywa na Mtaalamu kuhusu Ugunduzi, Ubunifu au Maarifa Asilia (WTF 6)

Baada ya kukamilika kwa mchakato wa tathmini, kikosi kazi cha wataalamu katika eneo husika kitaitishwa kwa madhumuni ya kutathmini zaidi ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia na kupendekeza hatua za kuchukuliwa baadaye. Wataalamu hawa watatakiwa kujaza Fomu ya Uchunguzi na Tathmini ya Wataalam (WTF 6) kama ilivyoainishwa katika sehemu ya nyenzo za kazi za mwongozo huu.

SEHEMU YA NNE

4.0 MAJUKUMU YA TAASISI HUSIKA

Taasisi mbalimbali zitakuwa na majukumu tofauti tofauti katika kutoa msaada wa kundeleva na kukuza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia nchini Tanzania. Taasisi zifuatazo zitakuwa na majukumu tofauti: Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia, Wizara ya Viwanda, Biashara na Uwekezaji, COSTECH, Taasisi za Utafiti na Maendeleo, Shirika la Kuhudumia Viwanda Vidogo (SIDO), Vituo vya kutoa Elimu ya Ufundi (VETA), Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni (BRELA), Mamlaka ya Usajili wa Biashara na Mali-Zanzibar (BPRA), Shirika la Hakimiliki Tanzania (COSOTA) na Shirika la Hakimiliki Zanzibar (COSOZA) na Ofisi ya Msajili wa Haki za Wazalishaji wa Mbegu, na Mamlaka za Serikali za Mitaa (LGAs), Chama cha Wavumbuzi/Wagunduzi Tanzania (TAI) na wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia.

4.1 Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia

Wajibu wa **WyEST** ambao ni mahususi kwa mwongozo huu utakuwa:

- a. Kuandaa na kufanya mapitio ya sera na miongozo ambayo ni muhimu kwa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- b. Kuandaa Mpango Mkakati wa Taifa wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia
- c. Kuanzisha Sheria ya Kuendeleza Sayansi, Teknolojia na Ubunifu;
- d. Kushiriki katika kutengeneza Sera ya Taifa ya Hakimiliki Dhihini/Ubunifu;

- e. Kuwezesha utekelezaji wa Mwongozo wa Kitaifa wa kutambua na kuendeleza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- f. Kupokea taarifa juu ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia katika hatua mbalimbali za maendeleo na uendelezaji kutoka COSTECH;
- g. Kupokea taarifa juu ya hali ya ulinzi wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kutoka COSTECH
- h. Kutoa fedha kupitia COSTECH kwa ajili ya maendeleo ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

4.2 Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia

Kazi za Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia zitakuwa:

- a. Kufanya kazi kama chombo cha kutekeleza na kuishauri Serikali juu ya masuala yanayohusiana na Sera na Mwongozo wa kutambua na kuendeleza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- b. Kutoa motisha kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kama tuzo, udhamini wa maonesho, mikutano, maendeleo ya ujuzi au mafunzo zaidi;
- c. Kudumisha uandikishaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia na kuanzisha kanzidata
- d. Kuratibu na kuwezesha uendelezaji wa Teknolojia;
- e. Kuwezesha uendelezaji na uenezaji wa masuala yanayohusiana na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kupitia vituo vya utafiti, atamizi, maonesho, vyombo vya habari, n.k.;

- f. Kuwezesha mpango wa kujenga uwezo wa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kuhusiana na hakimiliki dhini, ujasiriamali, uuzaji na ubiasharishaji;
- g. Kusimamia uhawilishaji wa teknolojia zilizothibitishwa; na
- h. Kuhamasisha Watanzania kujenga utamaduni wa ubunifu

4.3 Wizara ya Viwanda, Biashara na Uwekezaji

Majukumu ya Wizara ya Viwanda, Biashara na Uwekezaji ni pamoja na:

- a. Kuandaa Sera ya Taifa ya Hakimiliki Dhini/Ubunifu na miongozo yake ya utekelezaji;
- b. Kuwezesha uanzishwaji wa viwanda vidogo vidogo na vya kati kutokana na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia; na
- c. Kutoa usaidizi katika kuanzisha vikundi vya wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia.

4.4 Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni

Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni ana majukumu yafuatayo:

- a. Kulinda ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kupitia utoaji wa hataza, hataza ndogo na nembo za biashara kwa mujibu wa Sheria;
- b. Kuandikisha biashara mpya zinazotokana na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia; na

- c. Kuwezesha utangazaji wa bidhaa za wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kwa njia ya maonesho (Siku ya Kitaifa ya Hakimiliki Dhihini/ Ubunifu na Teknolojia).

4.5 Mamlaka ya Usajili wa Biashara na Mali-Zanzibar

Majukumu ya Mamlaka ya Usajili wa Biashara na Mali:

- a. Kulinda ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kupitia utoaji wa hataza, alama za biashara kwa mujibu wa Sheria;
- b. Kuandikisha biashara mpya zinazotokana na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia; na
- d. Kuwezesha utangazaji wa bidhaa za wagunduzi kwa njia ya maonesho (Siku ya Kitaifa ya Hakimiliki Dhini/Ubunifu na Teknolojia).

4.6 Shirika la Kuhudumia Viwanda Vidogo

Shirika la Kuhudumia Viwanda Vidogo lina majukumu yafuatayo:

- a. Kukuza maendeleo ya viwanda vidogo kulingana na ugunduzi, ubunifu na ujuzi wa maarifa asilia kutoka Tanzania;
- b. Kutoa msaada wa kiufundi, usimamizi na huduma za ushauri kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia nchini Tanzania;
- c. Kushiriki katika kuzalisha bidhaa za mifano kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia;

- d. Kutoa elimu ya ujasiriamali, ujuzi wa kiufundi na biashara, fursa za biashara, habari za kiuchumi na huduma za ushauri kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia;
- e. Kuanzisha uhusiano wa masoko na uendelezaji kati ya wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia na wajasiriamali wadogo na wakati;
- f. Kutoa huduma za mikopo na fedha;
- g. Kutoa huduma za atamizi za biashara na teknolojia kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia; na
- h. Kuhamasisha Watanzania kushiriki katika ugunduzi, ubunifu na umiliki wa maarifa asilia kwa maendeleo ya kijamii na kiuchumi nchini.

4.7 Shirika la Hakimiliki Tanzania Bara na Shirika la Hakimiliki Zanzibar

Mashirika haya yana majukumu yafuatayo:

- a. Kukuza na kulinda kazi za maandishi, kisanii na kisayansi;
- b. Kuandikisha kazi za hakimiliki, uzalishaji na kuzitangaza kitaifa na kimataifa;
- c. Kuelimisha wabunifu wa hakimiliki, taasisi za serikali za usimamizi wa sheria na umma kwa ujumla kuhusu masuala ya hakimiliki na haki za jirani;
- d. Kukusanya na kusambaza mirabaha kutoka kwa watumiaji wa kazi za fasihi na za kisanii; na
- e. Kupambana na uharamia katika kazi za ubunifu.

4.8 Taasisi za Utafiti na Maendeleo

Taasisi za Utafiti na Maendeleo zina majukumu yafuatayo:

- a. Kushirikiana na COSTECH katika kuendeleza na kukuza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- b. Kuboresha ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kwa ushirikiano na waanzilishi;
- c. Kutoa tathmini ya kitaalam ya gunduzi, bunifu na maarifa asilia kutoka kwenye mfumo usio rasmi;
- d. Kuhimiza watafiti kubuni/kugundua kwa kushirikiana na wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia; na
- e. Kuanzisha Ofisi za Kuhawilisha Teknolojia au kuunda vituo vya kubiasharisha gunduzi, bunifu na maarifa asilia

4.9 Taasisi za Elimu ya Juu

Majukumu ya taasisi za elimu ya juu yatakuwa kama ilivyoielezwa kwa taasisi za utafiti ikiwa ni pamoja na:

- a. Kujenga uwezo kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kwa kutoa mafunzo yanayohitajika;
- b. Kujumuisha baadhi ya ubunifu wa ujuzi asilia katika miradi ya wanafunzi ili kutambua elimu ya kisayansi inayowazunguka;
- c. Kuingiza utamaduni wa ubunifu kwa kuanzisha masomo ya Miliki Dhihini/Bunifu na ugunduzi katika mitaala ya mafunzo au kutoa kozi maalum.

4.10 Vituo vya kutoa Elimu ya Ufundi

Kwa kuzingatia ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia, Vituo vya Ufundi na karakana zao na Vyuo vya Maendeleo ya Wananchi vitakuwa na majukumu yafuatayo:

- a. Kushirikiana na COSTECH katika kusaidia kuongeza thamani ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia;
- b. Kutoa mafunzo ya kiufundi kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia ili kuwajengea uwezo;
- c. Kuhamasisha Watanzania kushiriki katika kuanzisha/kubuni maendeleo ya kijamii na kiuchumi; na.
- d. Kuunganisha wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia na viwanda na masoko.

4.11 Ofisi ya Msajili wa Haki za Wazalishaji wa Mbegu Mpya za Mazao - Wizara ya Kilimo

Wizara ina Ofisi ya Msajili wa Haki za Wazalishaji wa Mbegu Mpya za mazao itakuwa na majukumu yafuatayo:

- a. Kuweka ulinzi wa aina mpya za mimea kwa kuzingatia mwongozo wa sheria za haki za wazalishaji mbegu za Mazao ya mwaka 2002;
- b. Kuhifadhi usajili wa aina mpya za mimea;
- c. Kuwapa haki za umiliki mbegu mpya za mimea kwa watafiti na wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia;
- d. Kusambaza habari juu ya haki za umiliki mbegu za mimea kwa watafiti na wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia;

- e. Kuwapa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia miongozo na taratibu maalum za kufanya majaribio ya kuthibitisha ubora wa mbegu zao; na
- f. Kuwezesha ubiasharishaji wa aina mpya za mbegu za mimea.

4.12 Mamlaka za Serikali za Mitaa

Mamlaka za Serikali za Mitaa wana majukumu yafuatayo:

- a. Kuhamasisha na kuendesha kampeni za ufahamu ili kuwafikia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia nchi nzima;
- b. Kutambua, na kuijulisha COSTECH kuhusu ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yeyote katika maeneo yao; na
- c. Kutoa mazingira bora ya kuendeleza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia katika maeneo yao kwa njia ya kutoa fursa kwa atamizi na kumbi za ubunifu kwa lengo la kukuza maendeleo ya kijamii na kiuchumi ya maeneo husika.

4.13 Ushirika wa Wagunduzi, Wabunifu na Wamiliki wa Maarifa Asilia

Majukumu maalumu ya kutekelezwa na ushirika huu, ni pamoja na:

- a. Kujaza fomu husika katika hatua alizofikia katika kuendeleza kazi zake;

- b. Kushirikiana na taasisi zilizotambuliwa na Tume kwa ajili ya kuendeleza na kukuza ugunduzi wao au taasisi nyingine yoyote ya uchaguzi;
- c. Kubiasharisha, ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kwa maendeleo ya kijamii na kiuchumi.

SEHEMU YA TANO

5.0 UWEZESHAJI WA KIFEDHA

Vyanzo vya fedha kwa ajili ya uendelezaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia vitakuwa hivi vifuatavyo:

- Mfuko wa Taifa wa Kuendeleza Sayansi na Teknolojia (MTUSATE);
- Bajeti ya Gharama za Uendeshaji kutoka WyEST na Tume;
- Mchango kutoka Sekta Binafsi, watu binafsi na Taasisi za Kifedha;
- Washirika wa Maendeleo na Mifuko ya Mtaji.

Fedha hizi zitasaidia ubiasharishaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

Sekta binafsi itahimizwa kuchangia fedha katika maeneo ambayo ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia yatachangia maendeleo yake ya biashara. Mfano ni jinsi makampuni ya mawasiliano ya simu yanavyosaidia uzinduzi wa Atamizi ya Kibiashara ya Teknohama Dar es Salaam.

Kwa Wadau wa Maendeleo, msukumo wa kuchangia utakuwepo baada ya kuona kwamba ugunduzi, ubunifu au maarifa asilia yanachangia katika kufikia malengo ya maendeleo endelevu. Kwa mfano, Mfuko wa Uendelezaji wa Ubunifu wa Kibinadamu, kuunga mkono ubunifu katika maeneo ya elimu, afya, maji na usafi wa mazingira.

Fedha zinazotoka serikalini na/au katika taasisi za umma, zitazingatia kanuni za kifedha za serikali kwa fedha yoyote iliyotengwa kwa ajili shughuli na uendelezaji wa ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

SEHEMU YA SITA

6.0 KUJENGA UWEZO

Serikali itajenga uwezo wa kitaifa kupitia njia mbalimbali zifuatazo.

6.1 Mafunzo

Serikali itaandaa mafunzo kwa lengo la kuboresha ujuzi wa wadau mbalimbali ikiwa ni pamoja na:

a. Mafunzo ya wasaidizi/watendaji/wakufunzi ambao hutekeleza miongozo mbalimbali, ikiwa ni pamoja na watumishi wa WyEST, COSTECH; VETA; SIDO, Chama cha Wafanyabiashara, wenye Viwanda na Kilimo – Tanzania na Mamlaka za Serikali za Mitaa;

b. Mafunzo ya wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia yanayohitajika yataainishwa na taasisi zilizochaguliwa. Taasisi iliyochaguliwa itakuwa na jukumu la kutoa mafunzo hayo;

c. COSTECH, Washirika wa Maendeleo na Sekta Binafsi watasaidia katika uwezeshaji mafunzo; Aidha, michango kutoka kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia itazingatiwa ili kuwa sehemu ya uendeshaji wa mafunzo.

d. Ili kuwa na ufanisi katika ujengaji wa uwezo, kutakuwa na umuhimu na ulazima kuwa na mikataba kati ya taasisi itakayotoa mafunzo, taasisi inayotoa fedha za kugharamia mafunzo na wanufaika wa mafunzo hayo.

6.2 Warsha

Serikali itawezesha warsha na/au semina kulingana na mahitaji kwa lengo la:

- a. Kutoa habari au taarifa za uzinduzi wa bidhaa au huduma;
- b. Kutoa fursa kwa makampuni machanga ya kibiashara kujitangaza;
- c. Kutoa ushauri kwa washiriki juu ya kuendeleza bidhaa, masoko na usajili wa hakimiliki dhihini na hataza;
- d. Kuunda/Kujenga jukwaa la mtandao wa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia
- e. Kutoa habari na taarifa kuhusu fursa za masoko na upatikanaji wa fedha, ndani ya nchi na kimataifa.

6.3 Kujenga Uwezo Kitaifa

Serikali itajenga uwezo wa kitaifa katika maeneo kama vile:

- a. Kuhamasisha na kujenga uelewa juu ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia katika shule; maonesho na mikusanyiko ya umma;
- b. Kukuza na kuimarisha uwezo wa taasisi za Utafiti na Maendeleo na Vituo vya Mafunzo ya Ufundi kwa lengo la kuwasaidia wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia
- c. Kuimarisha uwezo wa taasisi husika ili kuwezesha kufanya utambuzi na tathmini ya ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia na kuanzisha Vituo vya Uhawilishwaji wa Teknolojia;

- d. Kuandaa warsha za kitaifa na kimataifa juu ya masuala yanayohusiana na ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia kama Hakimiliki Dhihini/Ubunifu kwa wadau husika;
- e. Kuandaa programu ya kuhamasisha kuhusu masuala ya sera, kanuni na miongozo inayohusiana na STU, ambazo zinaweza kufanyika kupitia semina, warsha, redio, vipeperushi, mabango na makala.

SEHEMU YA SABA

7.0 KUUNGANISHA MAJUKUMU YA WADAU NA TAASISI ZINAZOHUSIKA NA UBUNIFU, UGUNDUZI NA MAARIFA ASILIA

Uhusiano kati ya Wizara, AZISE, Mashirika ya Serikali, Taasisi za Utafiti na Maendeleo na COSTECH utaimarishwa, ili kufikia matumizi bora ya ubunifu, ugunduzi au maarifa asilia nchini Tanzania. Taasisi zilizobainishwa kama wadau ni:

7.1 Wizara mbalimbali

- a. Wizara yenye dhamana ya Elimu, Sayansi na Teknolojia
- b. Wizara yenye dhamana ya Viwanda, Biashara na Uwekezaji.
- c. Wizara yenye dhamana ya Nishati
- d. Wizara yenye dhamana ya Madini
- e. Wizara yenye dhamana ya Kilimo, Chakula na Ushirika
- f. Wizara yenye dhamana ya Mifugo na Maendeleo ya Uvuvi;
- g. Wizara yenye dhamana ya Maliasili na Utalii;
- h. Tume ya Rais ya Mipango;
- i. Wizara yenye dhamana ya Fedha;
- j. Wizara yenye dhamana ya Mawasiliano na Miundombinu;
- k. Wizara yenye dhamana ya Ardhi na Makazi;
- l. Ofisi ya Rais Tawala za Mikoa na Serikali za Mitaa;
- m. Wizara yenye dhamana ya Kazi, Ajira na Maendeleo ya Vijana;
- n. Wizara yenye dhamana ya Afya, Maendeleo ya Jamii, Jinsia, Wazee na Watoto;
- o. Wizara nyingine yoyote inayohusika.

7.2 Asasi Zisizo za Kiserikali za ndani na Sekta Binafsi

- a. Mfumo wa Maarifa asilia (LIKS-TRUST)
- b. Chama cha Wabunifu Tanzania (TAI);
- c. Chama cha Nishati Jadidifu Tanzania (TAREA);
- d. Jumuiya ya Wafanyabiashara Wenye Viwanda na Kilimo Tanzania (TCCIA)’’;
- e. Taasisi ya Uendelezaji wa Nishati Asilia Tanzania (TaTEDO)
- f. Jukwaa la Haki Dhihini (IP);
- g. Muungano wa Vikundi vya Wakulima Tanzania (MVIWATA);
- h. Shirikisho la Wenye Viwanda Tanzania (CTI);
- i. Taasisi ya Utafiti wa Sera za Sayansi, Teknolojia na Ubunifu (STIPRO);
- j. Jumuiya ya Vikundi vya Wenye Viwanda na Biashara Ndogondogo (VIBINDO);
- k. Mfuko wa Sekta Binafsi Tanzania (TPSF);
- l. Jukwaa la Wanawake Tanzania
- m. Chama cha Wafanyabiashara ya Ngozi Tanzania (LAT);
- n. AZISE nyingine yoyote husika na/au sekta binafsi

7.3 Mashirika ya Kimataifa

- a. Shirika la Miliki Dhihini Duniani (WIPO);
- b. Shirikisho la Kimataifa la Vyama vya Wabunifu (IFIA);
- c. Shirika la Kimataifa la Elimu, Sayansi na Utamaduni (UNESCO);
- d. Shirika la Miliki Dhihini Kanda ya Afrika (ARIPO);
- e. Shirika la Kimataifa la Maendeleo ya Viwanda (UNIDO);
- f. Shirika la Kimataifa la Maendeleo la Sweden (SIDA);
- g. Shirika la Kimataifa la Biashara na Maendeleo (UNCTAD);
- h. Mashirika Mengine ya Umoja wa Mataifa

7.4 Mashirika/Wakala wa Serikali

- a. Wakala wa Usajili wa Biashara na Leseni (BRELA);
- b. Mamlaka ya Chakula na Dawa Tanzania (TFDA);
- c. Chama cha Hakimiliki Tanzania (COSOTA);
- d. Shirika la Viwango Tanzania (TBS);
- e. Baraza la Taifa la Usimamizi wa Mazingira (NEMC);
- f. Tume ya Nguvu za Atomiki Tanzania (TAEC);
- g. Kituo cha Uwekezaji Tanzania (TIC);
- h. Chama cha Hakimiliki Zanzibar (COSOZA);
- i. Wakala wa Uendelezaji na Usajili wa Biashara (BPRA)
- j. Mamlaka ya Serikali za Mitaa (LGAs)
- k. Mamlaka ya Mafunzo ya Ufundi Stadi (VETA)
- l. Mashirika na taasisi nyingine.

7.5 Taasisi za Utafiti na Maendeleo

- a. Shirika la Utafiti na Maendeleo ya Viwanda (TIRDO);
- b. Kituo cha Zana za Kilimo na Teknolojia za Vijijini (CAMARTEC);
- c. Shirika la Maendeleo ya Viwanda Vidogo (SIDO);
- d. Wakala wa Taifa wa Utafiti wa Nyumba na Ujenzi (NHBRA);
- e. Kituo cha Teknolojia za Magari na Mitambo Tanzania (TATC);
- f. Vituo vya Msaada wa Taarifa za Kiteknolojia na Ubunifu (TISCs);
- g. Shirika la Uhandisi na Usanifu Mitambo Tanzania (TEMDO);
- h. Taasisi ya Tiba Asilia (ITM);
- i. Taasisi ya Taifa ya Utafiti wa Magonjwa ya Binadamu (NIMR);
- j. Taasisi ya Utafiti na Udhhibiti wa Viuatilifu katika ukanda wa Kitropiki (TPRI);
- k. Kituo cha Chakula na Lishe Tanzania (TFNC);
- l. Taasisi ya Utafiti wa Kilimo Tanzania (TARI);
- m. Taasisi ya Utafiti wa Kahawa Tanzania;
- n. Tume ya Nguvu za Atomiki Tanzania (TAEC);
- o. Mamlaka ya Mawasiliano Tanzania (TCRA);
- p. Taasisi nyingine husika za Utafiti na Maendeleo

7.6 Taasisi za Elimu ya Juu

- a. Chuo Kikuu cha Dar es Salaam (UDSM);
- b. Chuo Kikuu cha Kilimo Sokoine (SUA);
- c. Taasisi ya Teknolojia Dar es Salaam (DIT);
- d. Chuo Kikuu cha Ardhi (ARU);

- e. Chuo Kikuu cha Dodoma (UDOM);
- f. Chuo Kikuu cha Sayansi na Teknolojia Mbeya (MUST);
- g. Chuo Kikuu cha Afrika cha Sayansi na Teknolojia cha Nelson Mandela (NM-AIST);
- h. Chuo cha Ufundi Arusha (ATC); na
- i. Taasisi nyingine zote za Elimu ya Juu zinazotambuliwa na TCU na NACTE

7.7 Taasisi za Fedha

- a. Benki Kuu ya Tanzania (BoT);
- b. Benki ya Rasilimali Tanzania (TIB)
- c. Vyama vya Akiba na Mikopo “SACCOS”;
- d. Benki za Biashara;
- e. Benki za Jamii Vijijini (VICOBA)

7.8 Uanzishaji wa Uhusiano

Hili litakuwa jukumu la COSTECH ambapo pendekezo la uhusiano litahusisha:

1. Kuanzishwa kwa Kamati ya Ugunduzi, Ubunifu na Maarifa Asilia, itakayosimamiwa na Tume kukiwa na wawakilishi wa wadau muhimu.
2. Ubainishaji wa wawakilishi katika Wizara zote husika na wadau muhimu
3. Kuandaa mikutano ya mara kwa mara ya kamati kwa usimamizi wa Tume.

SEHEMU YA NANE

8.0 MOTISHA KWA WAGUNDUZI, WABUNIFU NA WAMILIKI WA MAARIFA ASILIA

Serikali itatoa motisha ya namna mbalimbali kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kama ifuatavyo:

- a. Tuzo ya Rais;
- b. Matangazo kwa njia ya magazeti na vyombo vingine ;
- c. Cheti;
- d. Ngao na/au medali;
- e. Fedha taslimu;
- f. Gharama ya tathmini na matangazo ya kazi za uvumbuzi, ubunifu au umiliki wa maarifa asilia ;
- g. Ufadhili katika maonesho na makongamano;
- h. Ufadhili katika mafunzo ya ujuzi;
- i. Kusaidia katika ufungashaji na sampuli kifani;
- j. Kusaidia katika ulinzi wa ubunifu, uvumbuzi au maarifa asilia;
- k. Kuwajengea fursa katika vituo vya sayansi na teknolojia, atamizi, na mifumo ya makundi/kongano n.k
- l. Kusaidia ubiasharishaji na uendelezaji wa biashara;
- m. Kutoa ushauri katika mambo mbalimbali.

SEHEMU YA TISA

9.0 TUZO ZA SAYANSI TEKNOLOJIA NA UBUNIFU KUPITIA MASHINDANO YA VIPINDI MAALUM

9.1 Usuli

Mfumo wa sasa wa utoaji tuzo za STU hautofautishi kati ya wabunifu asilia na wasio asilia. Wote wamekuwa wakichukuliwa kwa usawa. Taarifa zinaonyesha kuwa katika miaka iliyopita, wengi waliotuma maombi ya tuzo za STU walikuwa wabunifu asilia. Hii ni changamoto ambayo inahitaji kufanyiwa kazi. Zaidi ya hayo, mfumo wa sasa wa utoaji wa tuzo za STU haupo katika muundo wa kimashindano. Kila mwombaji anatuma maombi kwa wakati wake. Hii imesababisha waombaji kukuta maombi yao yanachelewa kufanyiwa kazi.

Mfumo unaopendekezwa hapa utahamasisha washirika wengi kuingia kwenye mashindano. Mashindano haya ya msimu yatakuwa na muda wa mwisho wa kutuma maombi, kushughulikia maombi na utoaji wa tuzo. Pia yatajumuisha ukamilifu wa mawazo ya kibunifu, ubunifu asilia na ubunifu usio asilia.

9.2 Upangaji wa Makundi ya Tuzo

(1) Tuzo za Mafanikio ya Sayansi na Teknolojia Tanzania (TASTA)

Tuzo hii itatolewa kwa Mtanzania ambaye amefanya ugunduzi, uvumbuzi, ubunifu au utohoaji wa kisayansi au kiteknolojia ambao unatoa mchango katika maendeleo ya kijamii na kiuchumi katika nchi.

(2) Tuzo za Taifa za Utafiti katika Sayansi na Teknolojia (NARST)

Tuzo hii inatolewa kwa lengo la kutambua na kuunga mkono kazi za maendeleo ya kisayansi au kiteknolojia za kiwango cha juu zilizofanywa na mwanasayansi/mwanateknolojia binafsi au taasisi ambayo kwa maoni ya chombo cha uteuzi imetoa mchango mkubwa na wa kipekee katika maendeleo ya Sayansi na Teknolojia. Uzito utawekwa hasa kwa mafanikio yaliyothibitika na kuamuliwa kwa kuzingatia vigezo vya kitaifa na kimataifa. Tuzo hii itatolewa katika eneo la sayansi ya maisha ya viumbe hai, sayansi ya kimazingira, sayansi za jamii na uhandisi.

(3) Tuzo ya Taifa ya Usimamizi wa Mazingira (NAEM)

Tishio la uchafuzi wa mazingira na upotevu wa rasilimali ni dhahiri. Shughuli zote za kibinadamu zina madhara kwa mazingira.

Tuzo hii inatolewa kwa mwanasayansi/mtu binafsi au taasisi kwa mchango wake wa kipekee katika eneo la mazingira hususan katika maeneo yanayohusiana na teknolojia bora za kimazingira, udhibiti wa uchafuzi wa mazingira, upunguzaji wa taka hatarishi, chakula, kilimo, maliasili na wanyamapori.

Uteuzi kwa ajili ya tuzo hii unaweza kufanywa na: vyuo vikuu au taasisi za Utafiti na Maendeleo au Wizara yoyote yenye dhamana ya mazingira; mwanasayansi yeyote mwenye taaluma katika eneo la utunzaji wa mazingira, sayansi za maisha ya viumbe hai, sayansi ya ardhi na sayansi za jamii; na uteuzi binafsi. Aidha, wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa

maarifa asilia katika fani ya mazingira watapata fursa ya kutunukiwa tuzo hii.

(4)Tuzo za Sayansi Shuleni (SSA)

Tuzo hii imekusudiwa kuendeleza utamaduni wa kisayansi kuanzia ngazi ya chini. Tuzo hii itatolewa kwa shule bora au watu binafsi au taasisi ambazo zimesajili mafanikio katika matumizi ya Sayansi na Teknolojia kupitia ubunifu/utohozi katika mwaka husika.

Makundi ya tuzo yaliyopo ni TASTA, NARST, NAEM na SSA. Mkabala unaopendekezwa ni kuunganisha TASTA, NAEM na SSA kwa ajili ya wabunifu wasio asilia. Kwa mashindano ya ubunifu wa wanafunzi, tuzo zitakuwa katika makundi yafuatayo:

- i. Tuzo ya Kwanza ya Amsha Ubunifu
- ii. Tuzo ya Pili ya Amsha Ubunifu
- iii. Tuzo ya Tatu ya Amsha Ubunifu.

Kwa mashindano ya ubunifu asilia, tuzo hizi zitakuwa katika makundi matatu ambayo ni:

- i. Tuzo ya Kwanza ya Kutambua Ubunifu Asilia
- ii. Tuzo ya Pili ya Kutambua Ubunifu Asilia
- iii. Tuzo ya Tatu ya Kutambua Ubunifu Asilia.

9.3 Utaratibu wa Kutuma Maombi

Utaratibu wa sasa wa kutuma maombi ni kuwa mtu/taasisi yoyote ambayo imeridhika kuwa imefanya ubunifu unaostahili kutambuliwa inaweza kutuma maombi wakati wowote. Hakuna muda wa mwisho wa kutuma maombi.

Mashindano ya msimu yatabadili namna ya kushughulikia maombi kuwa katika fomu za kujaza, kila mwaka au mara mbili kwa mwaka. Tofauti na utaratibu wa kawaida, kutakuwa na muda wa mwisho wa kupokea maombi kwa ajili ya tuzo hizi. Pendekezo ni kuwa na mashindano yafuatayo:

(i) Mashindano ya Mwaka kwa ajili ya Bunifu za Wanafunzi (Shindano la Amsha Ubunifu)

Lengo la mashindano haya ni kuamsha mawazo ya ubunifu kwa wanafunzi. Hii itajenga utamaduni wa kuwa na uwezo wa kibunifu na uwezo wa kizazi kijacho cha Tanzania. Kutakuwa na haja ya ushirikiano na Wizara yenye dhamana ya Elimu na Mafunzo ya Ufundi. Washirika wengine muhimu ni pamoja na VETA na LGA.

Tangazo la kutuma maombi kwa ajili ya tuzo litatolewa kuanzia mwezi Januari-Juni katika mwaka husika, ushughulikiaji wa maombi utakuwa unaendelea mpaka mwisho wa mwezi Julai, maombi yenye sifa ya kupewa tuzo yatapelekwa kwenye Kamati ya TASTA mwezi Agosti na utoaji wa tuzo utafanyika mwezi Novemba wakati wa wiki ya STU.

Mawazo mazuri na yenye tija kutoka kwa wanafunzi (shule za msingi, sekondari na vyuo vya ufundi) yataendelezwa na taasisi za Utafiti na Maendeleo. Jina linalopendekezwa kwa ajili ya mashindano haya ni “SHINDANO LA AMSHA UBUNIFU”.

Tuzo hizo kwa ajili ya mashindano zitakuwa katika makundi matatu ambayo ni:

- i. **Tuzo ya Kwanza ya Amsha Ubunifu**
- ii. **Tuzo ya Pili ya Amsha Ubunifu**
- iii. **Tuzo ya Tatu ya Amsha Ubunifu**

Tuzo nyingine zinaweza kuanzishwa iwapo Kamati ya TASTA itaona kuwa inastahili na kuhitajika.

(ii) Mashindano ya Ubunifu Asilia

Mashindano ya bunifu na maarifa asilia yatakuwa yanafanyika mara moja kwa mwaka. Matangazo ya tuzo hizo yatafanyika mara baada ya kumalizika kutoa tuzo za mashindano ya mwaka uliopita. Maombi yatahughulikiwa kulingana na jinsi yalivyopokelewa mpaka mwisho wa mwezi Julai na maombi yenye sifa ya kupata tuzo yatapelekwa kwenye Kamati ya TASTA mwezi Agosti ya mwaka wa tuzo.

Tuzo za mashindano haya zitakuwa katika makundi matatu yafuatayo:

- i. **Tuzo ya Kwanza ya Kuwatambua Wabunifu Asilia**
- ii. **Tuzo ya Pili ya Kuwatambua Wabunifu Asilia**
- iii. **Tuzo ya Tatu ya Kuwatambua Wabunifu Asilia.**

Tuzo nyinginezo zinaweza kuanzishwa kulingana na mahitaji kama Kamati ya TASTA itakavyoona inafaa.

(iii) Mashindano ya Wabunifu Wasio Asilia

Haya yatakuwa mashindano yatakayofanyika sambamba na bunifu zilizo asilia. Taratibu zitakuwa sawa na zile za mashindano ya ubunifu asilia. Miongozo na fomu za maombi kwa ajili ya mashindano haya zitakuwepo.

Makundi ya tuzo hizi ni: TASTA (Medali ya Dhahabu, Fedha na Shaba), NARST, NAEM na SSA.

Kwa mashindano yote, fomu za maombi zitakuwa kama ilivyo kwenye kitendea kazi WTF 7, na mwongozo wa tathmini wa maombi kama ilivyo kwenye Kitendea kazi na WTF 8.

SEHEMU YA KUMI

10.0 MASUALA MENGINE

Masuala mengine yanayotokana na mapitio ya nyaraka zifuatazo yatazingatiwa:

10.1 Sera za Kitaifa

Mwongozo huu umezingatia Sera za kitaifa ambazo ni Sera ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia (1996); rasimu ya Sera ya Taifa ya Sayansi, Teknolojia na Ubunifu (2018); Sera ya kampuni ndogondogo na za kati; Sera ya uwezeshaji (2004); Sera ya Taifa ya Utafiti na Maendeleo (2010); Sera ya Taifa ya Bioteknolojia (2010), Sera ya Taifa ya Teknolojia ya Nyuklia (2013) na rasimu ya Sera ya Taifa ya Hakimiliki Dhihini. Hivyo basi, Mwongozo huu unapaswa kuendana na sera hizi ikiwa ni pamoja na kusaidia katika utekelezaji wake.

10.2 Mpango Mkakati wa Sayansi na Teknolojia

Mpango mkakati wa sayansi na teknolojia unasisitiza juu ya masuala ya ubunifu na uvumbuzi. Hivyo mwongozo huu unachangia kuelekea katika utekelezaji wa mpango mkakati wa sayansi na teknolojia.

10.3 Sheria nyingine husika

Pamoja na mambo mengine, sheria zifuatazo zinahusiana na mambo ya ubunifu na uvumbuzi; Sheria Na. 7 ya mwaka 1986 iliyounda Tume, Sheria ya Hataza Na. 1 ya 1987 (Sura ya 217 iliyofanyiwa marekebisho mwaka 2002), sheria ya miliki dhihini/bunifu ya mwaka 1999 Sura ya 218 iliyofanyiwa marekebisho mwaka 2002, Sheria ya Haki za Wazalishaji wa mbegu za mazao Na. 22 ya mwaka 2002. Sheria ya miliki

dhihini/bunifu ya Zanzibar na vipengele vyake inaweza kutumika katika kukuza, kuendeleza na kulinda ubunifu na uvumbuzi.

10.4 Masuala ya kisheria

Masuala yafuatayo yanapaswa kuzingatiwa katika kushughulikia ubunifu na ugunduzi:

- a. Usawazishaji wa sheria za miliki dhihini/bunifu
- b. Kuongeza uelewa juu ya vigezo/mahitaji ya cheti cha hataza ;
- c. Kuwa na Sera ya Taifa ya miliki dhihini/ubunifu na Sera za miliki dhihini/ubunifu za kitaasisi ;
- d. Aina nyingine za miliki dhihini/bunifu, ikiwa ni pamoja na usiri wa biashara.

10.5 Masuala ya kusimamia viwango

Viwango ni muhimu hasa katika mwingiliano wa kiteknolojia na hivyo kupunguza gharama za kufanya biashara kwa kutoa taarifa muhimu za bidhaa husika. Hii itapunguza gharama kwa kutumia sehemu za bidhaa zilizopo badala ya kuzalisha bidhaa mpya. Kutumia sehemu ya bidhaa zilizopo kunaziwezesha bidhaa kuingia sokoni mapema. Wabunifu na wavumbuzi wanapaswa kushauriwa juu ya masuala ya msingi ya kuzingatia viwango. COSTECH itashirikiana na Shirika la Viwango la Taifa katika kutoa ushauri kwa wabunifu, wavumbuzi na wamiliki wa maarifa asilia.

SEHEMU YA KUMI NA MOJA

11.0 MPANGILIO: VITENDEA KAZI

Kutakuwa na aina nane za vitendea kazi kama ifuatavyo:

- i. Fomu ya utambulisho ya mvumbuzi/mbunifu au mjuzi wa maarifa asilia (WTF 1);
- ii. Fomu ya Maridhiano ya Awali (WTF 2)
- iii. Fomu ya kabla ya kutoa maelezo ya ufafanuzi (WTF 3);
- iv. Fomu ya siri ya taarifa ya tathmini ya Uvumbuzi/ubunifu/maarifa asilia (WTF 4);
- v. Fomu ya tathmini na mapitio ya uvumbuzi/ubunifu/TK (WTF 5);
- vi. Fomu ya tathmini ya wataalam na mapitio ya uvumbuzi/ubunifu/maarifa asilia (WTF 6)
- vii. Fomu ya maombi ya Tuzo (WTF 7);
- viii. Mwongozo wa kutathmini maombi ya Tuzo (WTF 8).

MGUNDUZI/MBUNIFU NA MJUZI WA MAARIFA ASILIA

11.1 FOMU YA UTAMBULISHO (WTF 1)

1. Tafadhali jaza taarifa sahihi
  - (a) Jina.....
  - (b) Anuani .....
  - (c) Simu.....
  - (d) Taasisi unayotoka .....
  - (e) Makazi.....
  - (f) Nukushi .....

- (g) Baruapepe.....
- (h) Uraia .....
- (i) Kiwango cha Elimu.....
- (j) Taaluma.....

2. Mada ya Ugunduzi/Ubunifu/Ujuzi wa Maarifa asilia

.....

.....

3. Maelezo mafupi kuhusu Ugunduzi/Ubunifu/Ujuzi wa Maarifa asilia

.....

Ugunduzi/Ubunifu/Ujuzi wa Maarifa asilia ulifanyika lini?

.....

(a) Je ugunduzi umekamilika au unahitaji maboresho?

.....

(b) Ugunduzi/Ubunifu/Ujuzi wa Maarifa asilia umepata hataza?

.....

(c) Kama jibu ni HAPANA. Toa

sababu.....

.....

(d) Je ungependa kupata hataza?

.....

(e) Je uko tayari na ungependa kuhusika katika ubiasharishaji wewe mwenyewe au kutoa leseni kwa mtu mwingine aliye tayari kubiasharisha?

.....

Saini ..... Tarehe.....

4. Tafadhali tuma fomu hii kwa yeyote kati ya hawa

Mkurugenzi Mkuu,

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia,

S.L. B. 4302

DAR ES SALAAM

Simu: +255222927543/2927539

Nukushi: +255222927551

Baruapepe: info@costech.or.tz

Tovuti: www.costech.or.tz

Au

Mkuu wa Chuo cha Mafunzo ya Ufundi Stadi kilicho karibu nawe

AU

Halmashauri ya Wilaya/Manispaa iliyo karibu nawe.

11.2 FOMU YA MARIDHIANO YA AWALI (WTF 2)

UBUNIFU WA KITEKNOLOJIA, UGUNDUZI NA MAARIFA ASILIA

Ndugu Mgunduzi, Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa Asilia,

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia iliyoanzishwa mwaka 1986, ni taasisi ya kiserikali chini ya Wizara ya Elimu, Sayansi na Teknolojia. Tume inatakiwa kuratibu na kukuza sayansi, teknolojia na ubunifu nchini.

Tume inalenga kuwepo na makubaliano ya maandishi na ridhaa kutoka kwa wagunduzi, wabunifu na wamiliki wa maarifa asilia kabla ya kudhihirisha na kuongezea thamani ugunduzi, ubunifu na maarifa yao asilia zilizowasilishwa kwa lengo la kusajiliwa katika rejesta ya taifa ya ugunduzi ubunifu na maarifa yao asilia itakayoanzishwa.

Fomu hii imeambatishwa na ufafanuzi wa ziada utakaokusaidia wakati wa kujaza. Tume inajitahidi kupata kibali cha maandishi na idhini kutoka kwa wagunduzi/wabunifu/wamiliki wa maarifa asilia ili kuongezea thamani kwenye ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia yaliyowasilishwa na kuingizwa katika daftari la Taifa la ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia lililoanzishwa chini ya Mwongozo wa Taifa wa kutambua na kukuza ugunduzi, ubunifu na maarifa asilia.

Maelezo ya ufafanuzi yametolewa kuelezea matokeo yatokanayo na chaguzi mbalimbali zilizopo katika fomu. Tume inakuhakikishia kwamba itazingatia masharti yote utakayotoa na mabadiliko yoyote

yatakayotolewa yatafanyiwa kazi baada ya kupata idhini yako kimaandishi.

Namba ya kumbukumbu: ....

(Saini)

Muhuri wa Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia

Jina la Mgunduzi/Mbunifu na Mmiliki wa Maarifa Asilia:

....

Kichwa cha Ugunduzi/Wazo:

....

....

Tafadhali kata isiyohusika, kati ya NDIYO/HAPANA

A. Je, COSTECH inaweza kutoa maelezo yako na kuwasiliana na wale wanaovutiwa na ugunduzi/wazo lako? NDIYO/HAPANA

B. Je, COSTECH inaweza kuonesha/kuchapisha ubunifu wako/wazo lako kwenye mtandao/katika Barua ya Nakala au vyombo vya habari vingine? NDIYO/HAPANA

C. Ikiwa jibu ni NDIYO, Je ni kwa kiasi gani COSTECH inaweza kutoa taarifa hizo ulizotoa?

....

....

(a) Utoaji wa sehemu ya taarifa/muhtasari NDIYO/HAPANA

AU

(b) Utoaji wa taarifa kamili NDIYO/HAPANA

Ni masharti gani miongoni mwa yafuatayo: weka alama ya ✓ kwa chaguo lako

(i) Masharti yanayohusu biashara/kuboresha tu (ikiwa mhusika yuko tayari kugharimia)

(ii) Bila Gharama

(iii) Njia nyingine yoyote? Tafadhali bainisha:

.....

D. Je, ungependa COSTECH iliongezee thamani wazo/ubunifu/uvumbuzi wako (Uchambuzi wa wataalamu, uendelezaji wa sampuli kifani, kujaribu wazo, nk) Ndiyo/Hapana (**Kata isiyohusika**)

E. Je, ungependa COSTECH isimamie ubiasharishaji wa ubunifu kwa niaba yako (ikiwa inafaa) (kwa mfano: Kuandaa mpango wa biashara, utafiti wa soko, uhawilishaji wa teknolojia, nk) Ndiyo/Hapana (**Kata isiyohusika**)

F. Je, ungependa COSTECH ilinde Haki zako za Miliki Dhihini (Ikiwa inafaa) Ndiyo/Hapana (**Kata isiyohusika**)

Tamko: Nimeisoma/Tumesoma Fomu hii ya Maridhiano ya Awali kwa makini na kuelewa athari za fursa mbalimbali kama zilivyoainishwa

katika kipengele cha ufafanuzi. Nimeamua/Tumeamua bila kushurutishwa kuchagua fursa ambazo nimezichagua/tumezichagua hapo juu kutoka kipengele A mpaka F. Pia Ninaihakikishia/Tunaihakikishia COSTECH kwamba taarifa nilizozitoa/tulizozitoa ni za kweli kwa upeo wa maarifa, uelewa na imani yangu/yetu.

Jina na Anuani ya Mbunifu/Mgunduzi Mmiliki wa Maarifa Asilia

Jina na Anuani ya Shahidi/Mshirika/Skauti/Mwakilishi wa COSTECH:

Tarehe: _____

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia (COSTECH),

Barabara ya Ali Hassan Mwinyi, Kijitonyama,

www.costech.or.tz

Barua pepe: info@costech.or.tz

11.3 MAELEZO YA RIDHAA YA AWALI (WTF3)

Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia (Tume)

Tume ina furaha kuwa umewasilisha wazo lako/ubunifu kwa jitihada zako binafsi. Tunahitaji ridhaa yako kabla ya kuamua kutoa habari ya ubunifu huu kwa mtu mwingine, au kwenye tovuti au katika chapisho lolote, au kwa mjasiriamali yeyote au mwekezaji, au watu wengine au jumuiya zinazohitaji elimu hiyo kwa mahitaji yao ya maisha, au kukiwa na ama bila kuwa na kikwazo chochote kulingana na maelekezo yako.

Madhumuni ni kulinganisha malengo mawili, ambayo kwa kiasi yana mgogoro; wa usambazaji na ulinzi wa wazo/ubunifu wako. Usambazaji utanufaisha jamii na watu binafsi moja kwa moja bila gharama yoyote; ambapo ulinzi huo na ubiasharishaji wa ubunifu huo kwa njia ya mikataba inaweza pia kuinufaisha jamii lakini kwa gharama fulani. Kama tungekuwa na mfumo wa ulinzi wa hakimiliki dhihini katika nchi yetu ambao unatoa haki hizi kwa haraka, tungekupatia ulinzi wa ugunduzi wako mpya na ubunifu usio na mashaka ambao unaweza kuendelezwa na viwanda. Tungeweza kuwashirikisha wengine ugunduzi huu bila kuuza kwa vyovyote vile. Ni kwa sababu ya kutokuwepo kwa mfumo kama huo ndiyo maana tunahitaji ridhaa yako ili tufanye kile unachofikiria ni sahihi kulingana na hali hii. Ridhaa ya awali inahitajika pia kutimiza wajibu wa kimaadili ilio nao Tume kwa watoaji wa elimu/utaalamu (watu binafsi au jamii) na wagunduzi asilia na wasio asilia.

Tume ina wajibu wa kufuata maelekezo yako na kutunza siri kikamilifu ikiwa kwa namna utakavyoshauri. Lengo ni kukufanya uelewe haki zako kama mtoa taarifa ya ujuzi wako na kama mshindani katika mashindano yoyote ya Tume. Hii itasaidia kuendeleza na kuwezesha mazingira ya uaminifu kati ya wadau mbalimbali ambao wanaweza kutoa bunifu/wazo au kuongeza thamani yake au wanaweza kuwa na maslahi ya kibiashara au yasiyo ya kibiashara yenye msambao huohuo. Hata hivyo, ikiwa ujuzi, ugunduzi au mazoezi yanayotolewa na wewe tayari yanajulikana na yapo katika jamii au umma, basi vizuizi vya kusambazwa au matumizi yake havitazingatiwa.

A. Kutoa anuani kwa mtu mwingine:

Mara nyingi watu wanaovutiwa na wazo au ugunduzi au maarifa asilia wanataka kujua zaidi juu ya ugunduzi huo, kwa sababu ya udadisi, au kwa kuongeza thamani au kufanya utafiti zaidi au kutafuta fursa za kibiashara za kutumia ugunduzi huo.

Faida ya kutoa anuani yako:

- Mtu mwingine anaweza kuwasiliana nawe moja kwa moja kwa urahisi na hivyo gharama za kutafuta taarifa kuhusu ugunduzi/ujuzi huo zinapungua;
- Unaweza kuchunguza masharti ya uwezekano wa makubaliano ya kimkataba moja kwa moja bila ushawishi wowote au maoni ya Tume;

- Usambazaji wa mawazo yako unaweza kufanyika moja kwa moja kutoka kwako bila uwezekano wowote wa kuvurugika au kupotea kwa habari.

Hasara ya kutoa anuani yako:

Wakati ukishughulika na mtu mwingine, unaweza au usiweze

- a) Kuthibitisha ukweli wa mwombaji wa habari au taarifa,
- b) Kujadili makubaliano mazuri,
- c) Kuweka makubaliano sahihi yenye kulinda maslahi yako.

Ikiwa hutatoa anwani yako kamili, COSTECH itajitolea kushughulikia mchakato wa mazungumzo na ulinzi dhidi ya watu wasioaminika. Hata hivyo, hata kama unataka kushughulika moja kwa moja na mtu mwingine na katika hatua fulani ukahitaji msaada wetu katika mazungumzo, daima unakaribishwa kuwasiliana na COSTECH.

B. Utoaji wa taarifa ya bunifu au wazo kwenye tovuti au kwa njia ya kuchapisha Jarida la Tume au vyombo vingine vya habari kama filamu: kwa kutoa sehemu ya taarifa au taarifa kamili.

C. Aina za utoaji taarifa:

(a) Utoaji wa Taarifa kamili au Sehemu ya Taarifa.

Faida:

Wajasiriamali, wawekezaji, au washirika wengine ikiwa ni pamoja na watafiti katika Sekta ya umma au binafsi wanaweza kuonesha nia ya kushirikiana katika juhudi za kuboresha teknolojia au usambazaji wake

kwa msingi wa kibiashara au usio wa kibiashara katika jamii. Maelezo ya muhtasari ya teknolojia ya mitishamba kwa mfano yanaweza kusomeka "tiba ya mitishamba ya kutibu ugonjwa wa kisukari iliyotengenezwa kwa kutumia malighafi zilizopo nchini". Vilevile, kuhusiana na suala la mashine yanaweza kusomeka, "mashine ya kulima inayotumia injini ya pikipiki".

Shukrani zinaweza kufuata kutoka kwa watu wengine wa ndani na nje ya jumuiya yako wakati watu wenye matatizo kama hayo wanaposoma ama kusikia habari kuhusu ubunifu wako. Utambuzi huu unaweza kuthibitisha kuwa na thamani zaidi kuliko pesa kwa baadhi ya watu.

Vyombo vya habari (magazeti, redio, televisheni, nk,) vinaweza kukufikia ili kueneza zaidi habari za ubunifu wako kwa jamii pana ikiwa wataona muhtasari wa maelezo yako ni wa kuvutia.

Hasara:

Wawekezaji wenye uwezo, wajasiriamali, au wanasayansi wanaweza wasiwasiliane na wewe kwa ajili ya uendelezaji/ubiasharishaji wa bidhaa yako, ikiwa taarifa za kutosha kuhusu bidhaa/ubunifu huo wa kipekee hazitakuwapo.

(b) Utoaji wa Taarifa Kamili:

Faida:

- a. Mtu yeyote akiwa na maswali yake kuhusu ubunifu wako anaweza kuwasiliana na wewe moja kwa moja:
- b. Ubunifu wako unaweza kujulikana, kutangazwa na kupata heshima miongoni mwa wasomaji /watazamaji/wasikilizaji;

- c. Usambazaji wa taarifa ya ubunifu wako miongoni mwa wanarika au wanajamii unaweza kuhamasisha kufanya majaribio na matumizi ya maarifa yaliyofafanuliwa, hivyo kuongeza fursa za kujiajiri, kupunguza umasikini, kuhifadhi mazingira na kuongeza tija;
- d. Utoaji wa taarifa wenyewe, unaweza kuzalisha mahitaji ya bidhaa kati ya watumiaji au washirika muhimu katika mnyororo wa thamani. Katika baadhi ya mambo, mchakato wa kutumia ubunifu ni mgumu au vifaa vyote havipatikani ndani ya nchi, kiasi kwamba watumiaji wanashindwa kuutumia na kuuendeleza wenyewe. Kwa hali kama hiyo wanaweza kupenda kununua kutoka kwa wabunifu na hivyo mahitaji yanaweza kuongezeka;
- e. Wawekezaji muhimu, wajasiriamali na wanasayansi wanaweza kuwasiliana nawe ili kuendeleza zaidi na kuibiasharisha bidhaa yako.

Hasara:

- a. Taarifa itakuwa katika jamii, hivyo, mtu yeyote ataweza kutumia taarifa hiyo iliyotolewa;
- b. Pale ambapo taarifa inapokuwa imetolewa, ulinzi wa ubunifu (hataza) hautaweza kutolewa kwenye taarifa zilizotolewa kwa jamii. Sehemu yoyote ya teknolojia ambayo taarifa zake hazijatolewa bado inaweza kulindwa;
- c. Wawekezaji muhimu, wajasiriamali, au wanasayansi wanaweza wasiwasiliane nawe kwa ajili ya uendelezaji/ubiasharishaji wa bidhaa iwapo wanaweza kutengeneza bidhaa kwa msaada wa taarifa zilizotolewa katika jamii;

d.Watu wengine wanaweza kunufaika na ubunifu wako bila ya kukutambua kwa ubunifu wako.

Masharti ya Kutoa Taarifa:

(i) Katika Misingi ya Kibiashara:

Haki ya kutumia teknolojia inatolewa kwa mtu wa tatu endapo tu kuna misingi ya kugawana faida. Masharti yanaweza kutofautiana kati ya makubaliano ya biashara moja na nyingine. Wakati mwingine, mjasiriamali anaweza kukubaliana kulipa kiasi kidogo cha malipo kama ada ya leseni ya awali lakini anaweza kuchangia kiasi fulani cha mauzo ya jumla (wastani wa asilimia 2-3) kama mrabaha kwa muda fulani. Hata hivyo, uwezo wa teknolojia wa kuzalisha mahitaji ya kibiashara utategemea na upekee wake, uwezekano wa kuuzika kibiashara, iwapo teknolojia inaweza kutumika au inahitaji utafiti zaidi na kuendelezwa ili kubadili ubunifu au wazo kuwa bidhaa.

Kwa hiyo, hata kama mtu atateua chaguo hili, inaweza kukubaliwa kuwa Tume inaweza kushindwa kupata suluhisho la haraka la kibiashara kwa kila mtu atakayewasilisha taarifa kwenye Daftari la Usajili wa Ubunifu, Ugunduzi na Maarifa Asilia la Tume. Tutatoa maelezo mafupi kwenye tovuti na katika kanzidata zetu, na kisha wajasiriamali muhimu wanaweza kuonesha kuvutiwa na teknolojia au bidhaa hiyo maalum. Hasara ya kuteua chaguo hili ni kwamba watumiaji pekee wanaoweza kunufaika na ubunifu wako ni wale ambao wana uwezo wa kulipia ili wapate haki ya leseni ya teknolojia hiyo. Zaidi ya hayo, kusipokuwa na

kubadilishana taarifa kamili na watu wengine, wale wenye nia ya kuendeleza teknolojia hiyo zaidi wanaweza kushindwa kufanya hivyo.

(ii) Huduma Bila Malipo:

Hii ni kwamba iwapo mkulima mdogo au fundi sanifu anataka kutumia ubunifu wako kwa ajili ya matumizi yake binafsi kwenye shamba lake dogo au katika karakana ndogo, anaweza kufanya hivyo bila kuwajibika kuchangia mapato.

Hasara yake ni kwamba mtu anaweza kudai kuwa ni kwa ajili ya matumizi binafsi lakini baadaye akaishia kuzalisha faida ya kibiashara. Hii itahitaji umakini wa kuandaa leseni ya makubaliano.

(iii) Uhawilishwaji wa Teknolojia:

(a) Kuipatia COSTECH mamlaka au idhini ya kufanya usuluhishi:

Kwa kuipatia Tume haki/mamlaka au kuiidhinisha kusuluhisha, mvumbuzi anaiwezesha Tume kujadiliana kwa niaba yake na wajasiriamali na wawekezaji muhimu. Iwapo kutatokea mgogoro wowote kuhusu uhawilishaji wa teknolojia kwenda kwa mtu mwingine, Tume itatoa msaada wa ushauri katika hatua za mwanzo za usuluhishi wa migogoro husika kwa wabunifu na kusimamia makubaliano ya mikataba na upande mwingine.

Faida:

- Utapata mwongozo kuhusu lini, kwa masharti gani na kwa nani teknolojia inapaswa kuhawilishwa

- Tume itawasiliana na watu/taasisi husika kwa ajili ya uendelezaji zaidi wa teknolojia hiyo. Hii itaepusha uwezekano wa mtu mwingine kutumia fursa ya kutokufahamu kwako au kutokujua mchakato wa majadiliano kwa upande wa mbunifu
- Ujuzi au maarifa yasiyojulikana unaweza kubaki kuwa siri na hivyo kutoa fursa ya kujadili mikataba mbadala kwa maarifa hayo.

Hasara:

- a. Faida inayodhaniwa kuwa itapatikana katika mikataba ya leseni inaweza isipatikane;
- b. Kutokana na matarajio, masharti ya leseni yanaweza kujaribu kuweka uwiano wa maslahi ya wajasiriamali wadogo na hivyo kumzuia mbunifu kuongeza mapato yake;
- c. Kutokuweka wazi taarifa za maarifa na ujuzi, watumiaji wa teknolojia wanaweza kupata vikwazo na ugumu katika kutumia na kuendeleza teknolojia hiyo.

D. Kuongeza Thamani katika Ubunifu/Ugunduzi na Maarifa Asilia:

Ubunifu/ugunduzi/maarifa asilia yanaweza kusambazwa tu baada ya kufanyiwa utafiti kwa ufanisi zaidi na mbunifu mwenyewe au taasisi ya utafiti. Ubunifu/ugunduzi/maarifa asilia hayatasambazwa kwa mtumiaji mwingine bila kufanyiwa utafiti zaidi juu yake. Uongezaji wa Thamani utajumuisha uchambuzi utakaofanywa na wataalamu, utengenezaji wa kifaa cha mfano, kufanyiwa majaribio, nk. Kasoro ni kwamba ikiwa Tume au mbunifu katika kipindi fulani hataweza kupata ongezeko la thamani, kutokana na kutopewa kipaumbele au ukosefu wa rasilimali,

ubunifu utabaki kuwa siri. Zaidi ya hayo, kukiwa na usiri wa taarifa baadhi ya watafiti binafsi hawataweza kujitokeza kushiriki katika kuongeza thamani, hivyo uendelezaji wa baadhi ya vipengele au uboreshaji wa ubunifu huo utakwama.

E. Usuluhishi unaofanywa na COSTECH kwa ajili ya ubiasharishaji:

COSTECH inaweza kuingilia kati usuluhishi wowote kwa mamlaka au haki iliyopewa, kwa niaba ya mbunifu au mtoa taarifa kwa madhumuni mbalimbali kama kuandaa mpango wa biashara, uzalishaji wa bidhaa na utafiti wa masoko pale inapobidi. Hii ina maana kwamba:

(i) Ili kuridhia kuandaa Mpango wa Biashara ina maana kuwa Tume inaweza kushirikisha wanafunzi, Mtandao wa Wafanyabiashara, au wengineo kutumia fursa za uendelezaji wa wazo au ubunifu au maarifa asilia kibiashara baada ya kufanya utafiti wa masoko.

(ii) Ili kuridhia uendelezaji wa bidhaa Tume itahitaji kushirikisha wadau kutoka katika asasi kama vile Mtandao wa Wazalishaji, Mtandao Kuongeza Thamani, Mtandao wa Utafiti na Maendeleo.

Gharama za shughuli hizi zinaweza kupatikana kutokana na ada za leseni au mapato ya mrabaha ambayo yanaweza kuzalishwa kutokana na ubiasharishaji wa teknolojia au kuchangiwa na wabunifu pale inapobidi na kuwezekana. Tume ina haki ya kuingiza baadhi ya teknolojia zilizoshinda tuzo au zenye kipaumbele zilizokubaliwa katika kanzidata yake ya ubunifu, ugunduzi na maarifa asilia kwa ajili ya kuziendeleza. Vigezo vyake ni pamoja na faida zinazoweza kupatikana kwa jamii, upekee, uwezekano wa kuboresha mazingira au kupunguza umaskini au

kuzalisha ajira, au uwezekano wa kutumiwa na watu wengi zaidi katika kuwapunguzia wanawake mzigo, au kuongeza ufanisi au uendelezaji wa maeneo yenye ukame, nk.

F. Msaada Unaotolewa na COSTECH katika Ulinzi wa Haki dhahini

COSTECH itatoa ushauri na taarifa za msingi kuhusiana na ubunifu, ugunduzi au maarifa asilia. Zaidi ya hayo, COSTECH inaweza kusaidia katika ulinzi wa hakimiliki dhahini za ubunifu wako; inapowezekana na kukubalika Tume inaweza pia kuishirikisha timu yake au wataalamu wengine husika kama vile (Wanasheria au mawakala wa Hakimiliki Dhahini) kutegemeana na uwepo wa rasilimali muhimu. Katika hatua za mbeleni gharama za shughuli hii zinaweza kupatikana kutokana na ada za leseni au mapato ya mrabaha ambayo yanaweza kuzalishwa.kutokana na ubiasharishaji wa teknolojia au kuchangiwa na wabunifu pale inapobidi na kuwezekana.

11.4 FOMU YA UTOAJI WA TAARIFA ZA SIRI (WTF 4)

SEHEMU YA I: MAELEZO YA SIRI YA

UGUNDUZI/UBUNIFU/MAARIFA ASILIA

1. Taarifa za Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa Asilia.....
2. Anuani ya Mgunduzi mwenza/Mbunifu mwenza/Mmiliki mwenza wa Maarifa Asilia .....
3. Jina la ugunduzi/Ubunifu/Maarifa Asilia .....

4. Fani/Uga wa Ugunduzi/ubunifu/Maarifa asilia .....

5. Ugunduzi/ubunifu/Maarifa haya asilia kimsingi yanaendana na

.....

6. Usuli na maarifa husianishi

(a) Tatizo la kiufundi linalotatuliwa na ugunduzi/ubunifu/Maarifa asilia ni.....

.....

Maelezo ya kiundani yanafafanuliwa kama ifuatavyo:

.....

.....

.....

(b) Faida za ugunduzi/ubunifu/Maarifa yako asilia ni:

.....

.....

.....

➤ Maelezo ya kimaandishi juu ya ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia (ikibidi ambatanisha karatasi ya ziada ikiwa nafasi haitatosha)

7. Maelezo ya ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia ni kama ifuatavyo

.....

.....

Michoro (Ambatisha michoro kuhusu ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia kama ipo)

8. Kupata wazo la mwanzo juu ya ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia

(a) Tarehe ya kupata wazo:

.....

(b) Tarehe ambapo wazo lilianza kuandikwa:

.....

9. Kuliweka wazo kwenye matumizi

(a) Je ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia yamewekwa kwenye matumizi (umekamilika?)

.....

.....

Kama jibu ni hapana uko katika hatua gani?

.....

Je kuna maelezo ya aina yoyote kuhusiana na ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia yaliyotolewa kwa jamii? Kama jibu ni ndiyo, ni lini na kwa watu gani.

.....

.....

.....

➤ Je ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia yana hakimiliki dhihini kwa mfano hataza au aina nyingine ya miliki dhihini?

.....

➤ Kama jibu ni ndiyo, taja aina ya miliki dhihini na ni nani mmiliki wa miliki hiyo.

.....
.....

Kama jibu ni hapana, je una mkakati wa kutafuta hakimiliki dhihini?

NDIYO/HAPANA (**Kata isiyohusika**)

SEHEMU YA II: USIRI

MAKUBALIANO HAYA, kati ya

_____, ambaye
anuani yake ni _____,
atakayejulikana kama “MPOKEAJI”, na

_____ ambaye anuani
yake ni:

_____
atakayejulikana kama “MTOAJI,” yatahusika kuongoza masharti ya
kutoa taarifa za siri ("MAELEZO") toka kwa MTOAJI kwenda kwa
MPOKEAJI yanayohusiana na ugunduzi/ubunifu/maarifa asilia yenye
jina la:

_____
yaliyoendelezwa na

_____
wa
_____

Kuhusiana na MAELEZO, MPOKEAJI amekubali kuwa:

(1) Isipokuwa kama ilivyoelezewa kwenye kipengele (3) hapo chini, hatatumia maelezo haya kwa ajili ya matumizi yoyote ya kibiashara, lakini badala yake kutumia maelezo hayo kwa lengo la kupima tu nia yake kwenye MAELEZO husika. MPOKEAJI pia anabainisha kuwa mapitio ya taarifa atakayofanya hayatahusiana na kuweka msingi wa kuweza kuomba kupatiwa HakiMiliki Dhihini au kufanya lolote kuhusiana na taratibu zozote za ofisi yoyote ya kisheria au mahakamani. MPOKEAJI anakubali kutotumia MAELEZO aliyopokea kwa matumizi mengine nje ya yale yaliyokubaliwa kwenye mkataba huu.

(2) Isipokuwa kama ilivyoelezewa kwenye kipengele (3) hapo chini, hatatoa MAELEZO kwa wengine (ila kwa wafanyakazi wake ambao watahitaji maelezo hayo kwa malengo tarajiwa na ambao wanafungamana katika kutunza siri za taarifa) bila kuwa na ruhusa ya kimaandishi kwa MTOAJI. MPOKEAJI atatumia busara kulinda siri ya MAELEZO kwa namna ile ile ambavyo angefanya kulinda maelezo yenye siri ya ofisi yake.

(3) MPOKEAJI hatakatanzwa kutumia au kutoa taarifa:

(a) Kama MPOKEAJI ataweza kuonesha kuwa alikuwa anamiliki

MAELEZO hayo kabla ya kupewa taarifa zake.

(b) Ambayo kwa sasa na hapo baadaye yangukuwa maarifa katika jamii bila kujali matendo au kutotenda kwa MPOKEAJI au

(c) Ambayo MPOKEAJI amepata maelezo hayo kisheria kutoka kwenye vyanzo vingine mbali na MTOAJI.

Inakubalika pia kwamba kutoa MAELEZO kwa MPOKEAJI hakutoi ridhaa au leseni kwa MPOKEAJI chini ya kifungu chochote cha hakimiliki dhihini kwa sasa au kitakachoshikiliwa na MTOAJI hapo baadaye au vinginevyo. Majukumu ya MPOKEAJI chini ya masharti ya mkataba huu yatadumu kwa muda wa miaka mitatu (3) kutoka tarehe ya kusainiwa na MPOKEAJI hapa chini.

Ili kuthibitisha Makubaliano haya wahusika kupitia kwa waweka saini wao waliothibitishwa wanatekeleza Makubaliano haya.

MPOKEAJI

MTOAJI

Saini: ..... Saini: _____

Jina:..... Jina : _____

(Tafadhali andika jina kwa herufi kubwa)

Cheo: ..... Cheo: _____

Tarehe: .....Tarehe_____

11.5 TATHMINI NA UPIMAJI WA UGUNDUZI/UBUNIFU/MAARIFA ASILIA (WTF 5)

IJAZWE BAADA YA MPIMAJI KUKUTANA NA
MGUNDUZI/MBUNIFU/MMILIKI WA MAARIFA ASILIA

Angalizo:

- Neno Mgunduzi litatumika kumaanisha
Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia
- Neno Ugunduzi litatumika kumaanisha Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa
asilia

A: Upimaji wa Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia

1) Je Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia ana raghba na kuwajibika na Ugunduzi/Ubunifu/ Maarifa asilia

(Ndiyo/Hapana.....)

2) Je Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia umetokana na kazi zako za kila siku? (Ndiyo/Hapana.....)

3) Je Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia ana ujuzi unaohitajika kuendeleza Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia? Kama jibu ni hapana, ni ujuzi upi unaokosekana? Je ujuzi huo unaweza kupatikana? (Ndiyo/Hapana .....))

4) Je Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia ana utashi wa kushirikishwa katika uendelezaji na ubiasharishaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia (Ndiyo/Hapana .....))

5) Je Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia ana uzoefu katika masuala ya biashara na ubiasharishaji? (Ndiyo/Hapana .....))

6) Nini maoni yako juu ya uendelezaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia baada ya tathmini na upimaji.....

B: Upimaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia

1) Je Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia yanakidhi sifa za kuendelezwa na kubiasharisha? (Ndiyo/Hapana .....)

2) Je Ugunduzi/Ubunifu/ Maarifa asilia uko katika hatua gani (Weka alama (√) panapohusika)

Umekamili ka na tayari kupelekwa sokoni	Sampuli kifani	Maendeleo fulani yamefanyika	Utafiti umefanyika	Ni wazo tu
5	4	3	2	1

C: Upimaji wa HakiMiliki Dhihini

1) Je Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia unakidhi sifa za kupata HakiMiliki Dhihini (Ndiyo/Hapana .....)

2) Aina gani ya HakiMiliki Dhihini ni muafaka kwa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia huu weka (√) panapohusika)

- Hataza .....
- Hataza ndogo .....
- Usanifu wa kiviwanda .....
- Haki Miliki Dhihini .....
- Nembo ya Biashara .....
- Siri ya Kibiashara .....
- Haki za Watafiti wa Mbegu za Mimea (PBR) .....

**11.6 TATHMINI NA UPIMAJI WA KITAALAM WA
UGUNDUZI/UBUNIFU/MAARIFA ASILIA
(WTF 6)**

A: Umiliki na Ulinzi wa HakiMiliki Dhihini

Kazi	1) Hakiki mikataba yote ya makubalianao kama vile mikataba ya ajira, mikataba ya utafiti na mikataba ya washauri, mikataba ya leseni, mikataba ya utunzaji wa siri
Maswali yanayopaswa kujibiwa	Je, madai yaliyowasilishwa ni halali kisheria? Je, kuna madai ya awali ya Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia? Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia umeshabiasharishwa?
Kazi	2) Utafutaji wa upya wa taarifa za hataza na kisayansi pamoja na ugunduzi wa awali. Wasiliana na ofisi ya msajili wa hataza na kanzidata ili kupata majina ya wamiliki wa hataza au waombaji kwa ajili kumbukumbu na usalama. Hakiki ugunduzi wote “wa awali” husika, machapisho, vielelezo vya ugunduzi wa awali, matokeo ya matumizi ya awali na utafutaji wa wezi wa kazi za ubunifu, taarifa na maoni yaliyotolewa na Mgunduzi/Mbunifu/Mmiliki wa Maarifa asilia. Wasiliana na mwanasheria kutambua uwezekano wa kupata hataza, vilevile kuondoa uwezekano wa kudai ubunifu uliokwishasajiliwa na wabunifu wengine nk.

<p>Maswali yanayopaswa kujibiwa</p>	<p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia au sehemu yake yamepata hataza, yanasubiri kupata hataza au aina nyingine ya hakimiliki dhahini. Je hataza na maombi yote ya hataza yametambuliwa?</p> <p>Je, kuna haki yeyote imeingiliwa?</p> <p>Je, hataza ni njia muafaka ya kulinda miliki dhahini?</p> <p>Je, Hataza ni njia sahihi ya kuwezesha jamii kutumia teknolojia hiyo?</p>
--	--

B: Mgunduzi/Mbunifu/Miliki wa maarifa asilia

	<p>3) Kagua Wasifu na chunguza historia ya mgunduzi/mbunifu/mmiliki wa maarifa asilia. Mhoji mgunduzi/mbunifu/mmiliki wa maarifa asilia.</p>
<p>Maswali yanayopaswa kujibiwa</p>	<p>Angalia mahojiano na mgunduzi/mbunifu/mmiliki wa maarifa asilia.</p> <p>Je, mgunduzi/mbunifu/mmiliki wa maarifa asilia yuko mbele ya fani ya ubunifu/ugunduzi/maarifa asilia yake?</p>

C. Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia

<p>Kazi</p>	<p>4) Upimaji wa sayansi/fikira nyuma ya ubunifu/ugunduzi/maarifa asilia, kwa kutumia wataalamu wa fani husika kama ikibidi. Chunguza hatua za ziada kwenye mnyororo wa</p>
--------------------	--

	<p>thamani zinazohitajika kwa ajili ya ubiasharishaji.</p>
<p>Maswali yanayopaswa kujibiwa</p>	<p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia ni ya kisayansi na yanaweza kutendeka?</p> <p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia yanaweza kuthibitishwa mbele ya mhitaji wa leseni ya kuyatumia au mwekezaji?</p> <p>Kama Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia haujakamilika (Ni wazo tu; je kuna utafiti au uendelezaji ambao umekwishafanyika?) Je itachukua muda gani na gharama kiasi gani kuuendeleza na kuubiasharisha?</p> <p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia yatahitaji miundominu mipya au ya nyongeza ambayo kwa sasa mgunduzi/mbunifu/mmiliki wa maarifa asilia hana? Je ni miundombinu ipi ambayo mgunduzi/mbunifu/mmiliki wa maarifa asilia anaweza kupata fursa ya kuitumia?</p> <p>Je, kuna matatizo au changamoto juu ya Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia, (kiufundi, kibiashara, masoko, kisheria) ambayo yanaweza kusababisha kushindwa kuubiasharisha? Je unahitaji kibali cha serikali au upatikanaji wa hati ya uthibitisho?</p> <p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia yanatumika</p>

	kwenye eneo moja au maeneo mbalimbali? Je unatoa uwezekano wa matumizi mbadala iwapo itashindikana kuubiasharisha?
--	--

D. Masoko

Kazi	5) Fanya uchambuzi wa hali ya masoko
Maswali yanayopaswa kujibiwa	<p>Je, wateja wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia haya ni akina nani? Je ni masoko yapi ambayo Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia haya yanaweza kutumika kitaifa, kikanda na kimataifa? Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia haya yanakidhi masoko yaliyoainishwa, ambayo hayajatoshelezwa? Je, yanakidhi matakwa gani mahsusi?</p> <p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia yanachangia katika kuboresha bidhaa/mchakato/huduma ambayo kwa sasa inatosheleza mahitaji ya soko? Je, teknolojia hiyo inawakilisha uboreshaji mdogo au mkubwa/upunguzaji wa gharama wa bidhaa/mchakato/huduma?</p> <p>Je, wahitaji leseni/wateja wamekwishatambulika au kupatikana? Je, kumekuwa na nia ya kuubiasharisha Ugunduzi/Ubunifu/ Maarifa asilia?</p>

E. Faida za kiuchumi na kijamii

Kazi	6) Fanya uchambuzi wa kiuchumi na kijamii juu ya Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia
Maswali yanayopaswa kujibiwa	<p>Je, Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia yanaweza kuchangia kuongeza ajira, uwekezaji mpya, fursa za kuuza bidhaa nje, kuboresha maisha ya watu wenye ulemavu na wenye mahitaji maalum, maendeleo vijijini, kutokomeza umaskini na/au maendeleo ya biashara ndogo na za kati?</p> <p>Je, ubiasharishaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia utatoa njia mbadala kwa uingizaji wa bidhaa toka nje ya nchi? Je, ni matokeo gani ya maendeleo ya rasilimali watu yanategemewa kutokana na ubiasharishaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa hayo asilia.</p> <p>Je, utawekwaje kwenye matumizi halisi na kukidhi mahitaji ya watumiaji?</p>

F. Ubiasharishaji

Kazi	7) Upimaji wa uhakika wa njia za ubiasharishaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia
Maswali yanayopaswa kujibiwa	Njia ipi ni sahihi zaidi kwa ajili ya ubiasharishaji wa Ugunduzi/Ubunifu/Maarifa asilia? Je, ni gharama kiasi gani zinahitajika kwa ajili ya ubiasharishaji kwa kutumia njia iliyopendekezwa? Kwa kukadiria je, ni gharama kiasi gani zitahitajika katika ubiasharishaji kwa kupitia njia iliyopendekezwa? Je, ni vyanzo gani vya fedha vinavyopendekezwa?

Mapendekezo

Angalizo: Mkataba wa siri unapaswa kufanywa baina ya mtoaji na mpokeaji (Mtaalamu), rejea WTF 2.

11.7 FOMU YA MAOMBI YA TUZO (WTF 7)

MAOMBI YA USHIRIKI KATIKA MASHINDANO YA KITAIFA YA SAYANSI, TEKNOLOJIA NA UBUNIFU

1. Tafadhali jaza taarifa na anuani yako

- (a) Jina.....
- (b) Anuani .....
- (c) Simu.....
- (d) Taasisi unayotoka .....
- (e) Makazi.....
- (f) Tarehe ya kuzaliwa .....
- (g) Barua pepe.....
- (h) Uraia .....
- (i) Kiwango cha Elimu.....
- (j) Taaluma.....
- (k) Kazi .....

2. Maombi yanahusu (weka alama ya $\surd$ panapohusika)

- a. Ugunduzi .....
- b. Ubunifu .....
- c. Matumizi ya teknolojia katika mazingira mapya .....
- d. Uvumbuzi .....

3. Jina la Ugunduzi/ubunifu: .....

4. Muhtasari kwa ufupi wa maombi yako .....

.....
.....

5. Je, ugunduzi/ubunifu wako unatatua tatizo gani la kiufundi?

.....
.....
.....
.....

6. Kutokana na tatizo uliloainisha hapo juu, je ni ufumbuzi gani wa kiufundi ambao ugunduzi/ubunifu wako unatatua? (Elezea kwa undani, ikiwa ni pamoja na maelezo yanayohusu michoro muhimu, picha na maelezo mengine).

.....
.....
.....
.....
.....

7. Toa maelezo yanayohusu kazi ambayo imekwishafanyika katika eneo lako la ubunifu/ugunduzi.

.....
.....
.....

8. Je, ni kitu gani kipya unachodai katika ugunduzi wako ukilinganisha na vile ambavyo vilishafanyika? Toa maelezo ikiwa unafahamu kama ugunduzi wako umewahi kufanywa na mtu mwingine.

.....

.....

.....

.....

9. Toa maelezo ya umuhimu wa ugunduzi wako:

a) Jinsi ulivyochangia au unavyoweza kuchangia kujenga maendeleo ya kijamii na ya kiuchumi hapa nchini .....

.....

b) Jinsi ulivyochangia au unavyoweza kuchangia katika kujenga au kuendeleza taaluma?

.....

.....

c) Jinsi gani umewekwa au unaweza kuwekwa kwenye matumizi ya kuboresha maisha ya wananchi?

.....

.....

d) Je, ubunifu/ugunduzi wako umekamilika tayari katika kiwango cha kutumika? Ndiyo/Hapana (Kata isiyohusika)

Kama ndiyo, eleza kwa ufupi.

.....

.....

.....

10. Je, kuna mtu mwingine ambaye ameshiriki katika ubunifu/ugunduzi huo?Ndiyo/Hapana (Kata isiyohusika)

Kama ndiyo, eleza kwa ufupi.

.....
.....

11. Jinsi gani umepata taarifa juu ya mashindano haya.

.....
.....

Maombi haya pamoja na taarifa zingine zitumwe kwa:

Mkurugenzi Mkuu,
Tume ya Taifa ya Sayansi na Teknolojia,
S.L. P. 4302,
DAR ES SALAAM.

11.8 MWONGOZO WA TATHMINI YA MAOMBI YA TUZO (WTF 8)

Jina la mwombaji: _____

Jina la ubunifu: _____

Kila kipengele kina alama 1 – 10

NGAZI YA I: TATHIMINI YA AWALI		
Kigezo		Maelezo
1.	Uhalisia wa bidhaa au ubunifu Je, kuna uhalisia mpya uliopita zile zilizopo?	
2.	Ubunifu uliomo katika bidhaa Je, ni ugunduzi au ubunifu gani katika bidhaa?	
3.	Mchango wa kijamii na kimaendeleo wa bidhaa Elezea uwepo wa mchango wa ombi hili kijamii na kiuchumi	
4.	Kuna sayansi yeyote ndani ya hiyo bidhaa Je, ni kanuni zipi za kisayansi ziko katika kile kinaoombewa?	
5.	Kutumika Elezea kama bidhaa husika bado iko kwenye wazo au inahitaji maboresho kabla ya kutumika au iko tayari kwa kutumika	
6	Uhusiano wa bidhaa na dhana ya maendeleo ya viwanda.	

NGAZI II: MAPENDEKEZO

Je, ni nini mapendekezo yako kuhusu bidhaa husika?

	MAPENDEKEZO	NDIYO	HAPANA
	Bidhaa inaweza kuendelezwa kama ugunduzi mpya		
	Bidhaa inaweza kuendelezwa kama ubunifu mpya		
	Bidhaa inaweza kuendelezwa kama bidhaa inayoingizwa kwenye mazingira mapya		
	Bidhaa si mpya lakini inafaa kuendelezwa		
	Bidhaa si mpya na kuna bidhaa zingine kama hizo ambazo tayari zinatumika		
	Bidhaa haifai kuendelezwa		

NGAZI III: MAMBO MENGINE

Je, unaweza kuwekeza katika kuendeleza bidhaa hii?	Ndio	
	Nina wasiwasi	
	Hapana	

MAPENDEKEZO

MFANYA TATHMINI

Jina:

Saini:

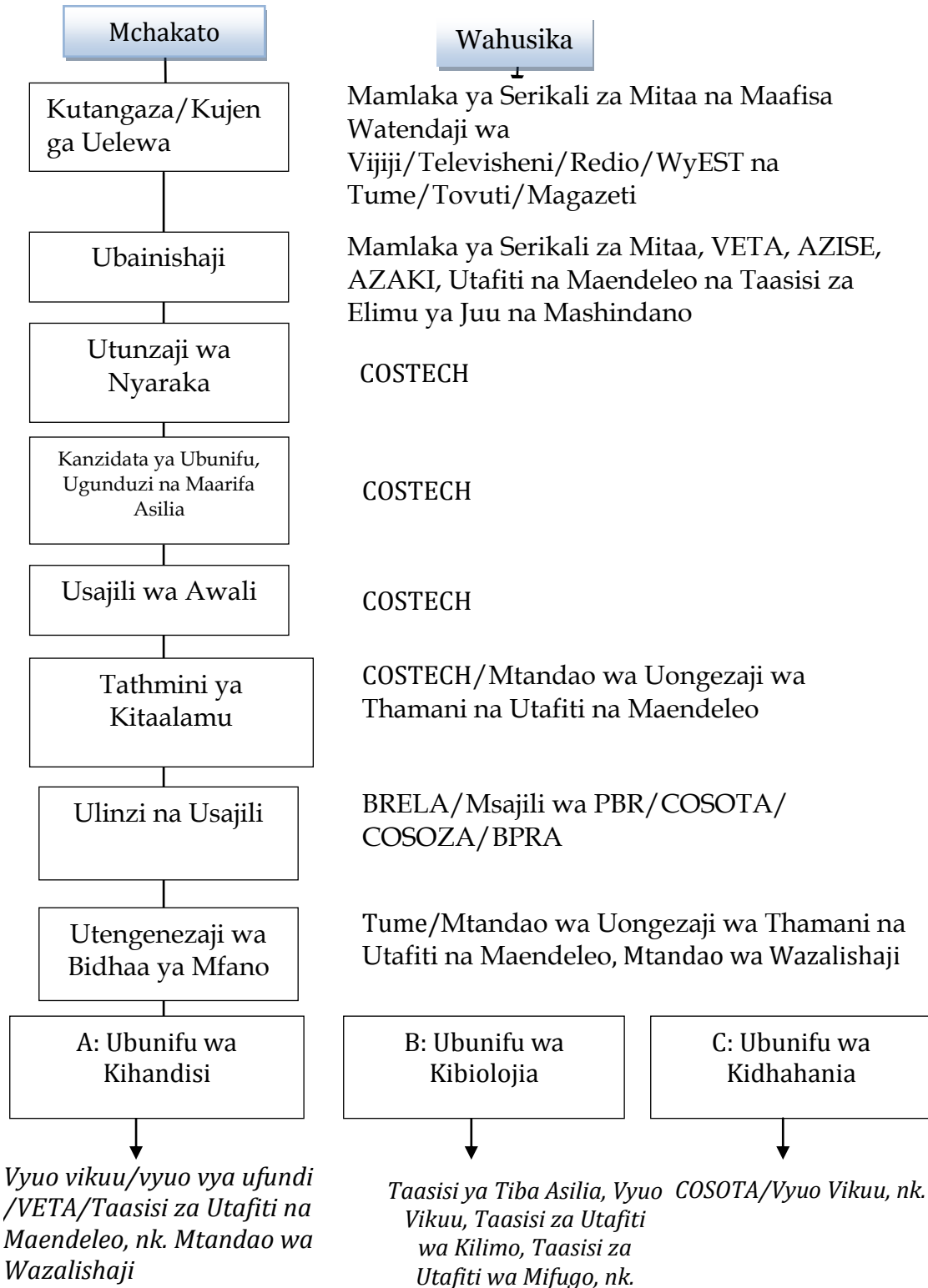
Tarehe:

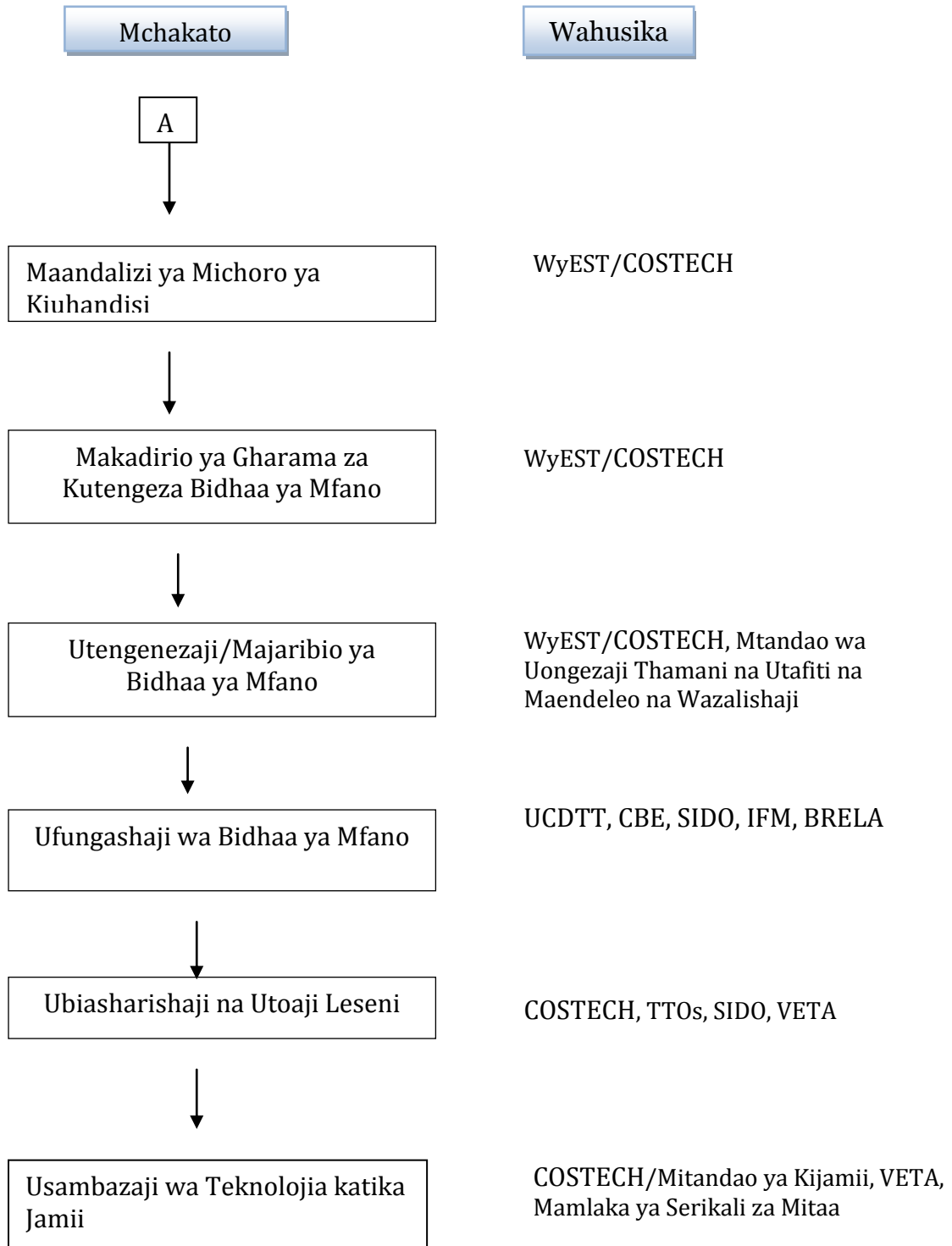
KIAMBATISHO 1

MCHORO UNAOONESHA TARATIBU ZA KUBAINISHA NA KUSHUGHULIKIA UBUNIFU, UGUNDUZI NA MAARIFA ASILIA

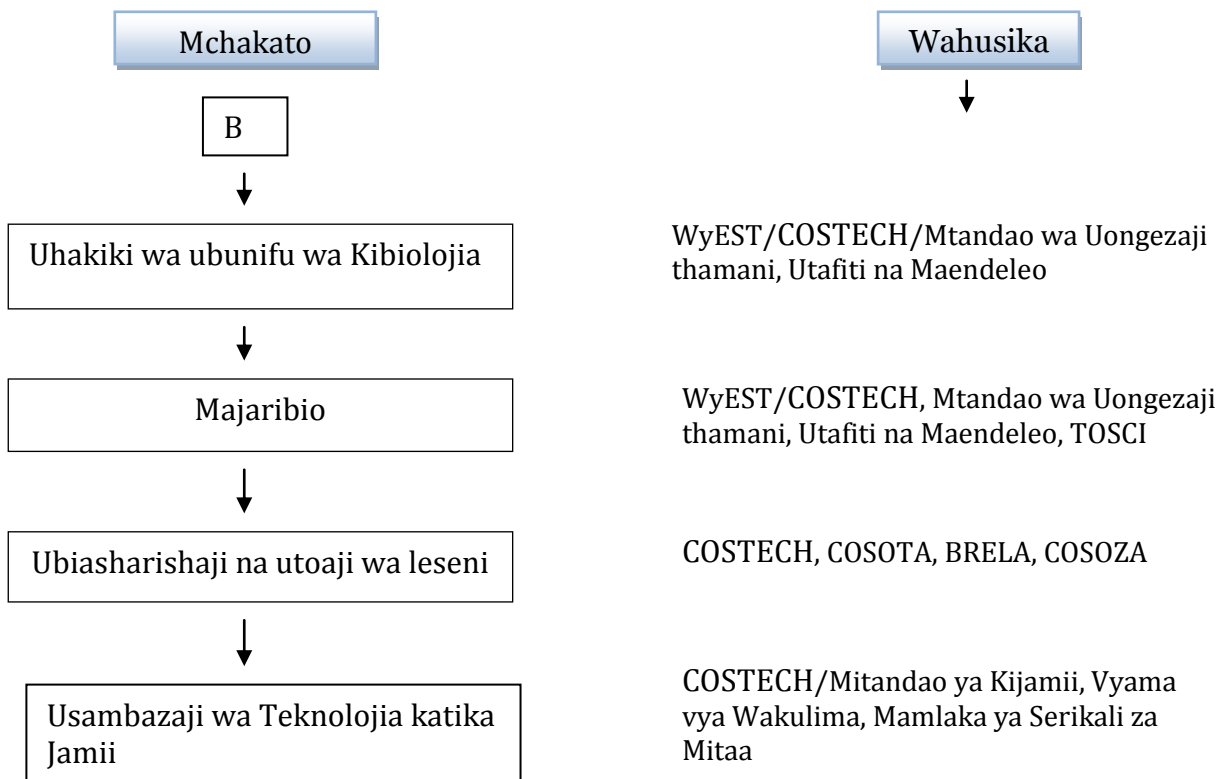
Chati ifuatayo itatumiwa na Serikali katika kuwahamasisha wabunifu, wagunduzi na wenye maarifa asilia:

KIAMBATISHO 2

KIAMBATISHO 3

KIAMBATISHO 4

